

บทที่ ๔

พระสูตรและสาระสำคัญในสพายนวรรคสังยุตตนิกายปาลี

ดร.วิโรจน์ คุ้มครอง ป.ธ.๙., พธ.ม,พธ.ด.

วัตถุประสงค์ประจำบท

๑. เพื่อให้นิสิตสามารถบอกเนื้อหาสาระสำคัญในสังยุตตนิกาย สพายนวรรค เล่มที่ ๑๘ จำนวน ๔๒๐ สูตรได้โดยสังเขป
๒. เพื่อให้นิสิตสามารถอธิบาย เรื่องเหตุเกิดพระสูตร สถานที่เกิดพระสูตร และบุคคลสำคัญในพระสูตรสพายนวรรคได้โดยสังเขป
๓. เพื่อให้นิสิตสามารถวิเคราะห์หลักธรรม และพระสูตรในสพายนวรรคที่กำหนดให้อธิบายเพิ่มเติมได้โดยสังเขป

ขอบข่ายเนื้อหาวิชา

- ๔.๑ ความนำ
- ๔.๒ เนื้อหาสาระสำคัญในสพายนสังยุต
- ๔.๓ เนื้อหาสาระสำคัญในเวทนาสังยุต
- ๔.๔ เนื้อหาสาระสำคัญในมาตุคามสังยุต
- ๔.๕ เนื้อหาสาระสำคัญในชมพูชาทกสังยุต
- ๔.๖ เนื้อหาสาระสำคัญในสามันตกสังยุต
- ๔.๗ เนื้อหาสาระสำคัญในโมคคัลลานสังยุต
- ๔.๘ เนื้อหาสาระสำคัญในจิตตสังยุต
- ๔.๙ เนื้อหาสาระสำคัญในคามนิสังยุต
- ๔.๑๐ เนื้อหาสาระสำคัญในอสังขตสังยุต
- ๔.๑๑ เนื้อหาสาระสำคัญในอัพยาทสังยุต
- ๔.๑๒ สรุปท้ายบท
- ๔.๑๓ คำถามท้ายบท
- ๔.๑๔ เอกสารอ้างอิง

๔.๑ ความนำ

สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค จัดเป็นเล่มที่ ๔ ของสังยุตตนิกาย ว่าด้วยอายตนะภายใน ๖ คือ จักขุ โสตะ ชานะ ชิวหา กาย มโน และอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป สัทธะ คันธะ รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ พระธรรมสังคิติกาจารย์จึงได้ตั้งชื่อว่า สฬายตนวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอายตนะ ๖ มีพระสูตรทั้งหมด ๔๒๐ สูตรในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรคมีอักษรย่อว่า สฬสพ. (บาลี) ๑๘/๑/๑. หมายถึง สังยุตตนิกายสฬายตนวรรคปาลี (บาลี) และพระไตรปิฎก (ไทย) เล่มที่ ๑๘ /ข้อที่ ๑/หน้าที่ ๑. เป็นต้น มีการจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรออกเป็นสังยุต คือ ประมวล เป็นเรื่อง ๆ แล้วจัดแบ่งสังยุต ออกเป็นแบบต่าง ๆ ต่อไปอีก ดังนี้

(ก). แบ่งเป็นสังยุต

พระสูตร ๔๒๐ สูตรในสฬายตนวรรค จัดแบ่งเป็นสังยุตได้ ๑๐ สังยุต คือ

๑. สฬายตนสังยุตมี ๒๔๘ สูตร
๒. เวทนาสังยุตมี ๓๑สูตร
๓. มาตุคามสังยุตมี ๓๔สูตร
๔. ชัมพูชาทกสังยุต มี ๑๖ สูตร
๕. สามัญชกสังยุตมี ๒ สูตร
๖. โมคคัลลานสังยุตมี ๑๑สูตร
๗. จิตตสังยุตมี ๑๐ สูตร
๘. คามณีสังยุตมี ๑๓ สูตร
๙. อสังขตสังยุตมี ๔๔ สูตร
๑๐. อภัยกตสังยุตมี ๑๑ สูตร

(ข). แบ่งสังยุตเป็นแบบต่าง ๆ

ในสังยุตเหล่านี้ ยังมีการแบ่งเป็นแบบต่าง ๆ ถึง ๓ แบบ คือ

แบบที่ ๑ สฬายตนสังยุต แบ่งเป็นปัณณาสก์ (หมวด ๕๐) และเป็นวรรค

แบบที่ ๒ เวทนาสังยุต มาตุคามสังยุต และอสังขตสังยุต รวม ๓ สังยุต แบ่งเป็นวรรค

แบบที่ ๓ ชัมพูชาทกสังยุต สามัญชกสังยุต โมคคัลลานสังยุต จิตตสังยุต คามณีสังยุต อภัยกตสังยุต รวม ๖ สังยุต ไม่แบ่งเป็นปัณณาสก์หรือวรรค

๔.๒ เนื้อหาสาระสำคัญในสฬายตนสังยุต

สฬายตนสังยุตมี ๒๔๘ สูตร คำว่า สฬายตน มีวิเคราะห์ว่า อายตนติ วายมนติ เอตถ ผล กามาติ อายตน์ ที่เป็นที่สุดต้องการผลพยายาม (อา บทหน้า ยต ธาตุในความหมายว่าพยายาม ยุ ปัจจัย แปลง ยุ เป็น อน) หรือว่า อายภูต อตตโน ผลิ ตโนติ ปวตเตตตีติ อายตน์ สิ่งที่ย้ายผลของตนไป

(อายุ บทหน้า ตนุ ธาตุในความหมายว่าขยาย แม่ไป อ ปัจจัย^๑ สฬา +อายุตน + สยังยุต = สหายตนสยังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องอายตนะ ๖ หมายถึงประมวลพระสูตร ที่เกี่ยวกับอายตนะ ภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ และธรรมที่เกี่ยวข้องกับอายตนะเหล่านี้ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ พระสาวกในโอกาสต่างๆ รวมถึงการประทานพระโอวาทแก่ภิกษุผู้อาพาธ เพื่อให้พิจารณาเห็นสัจจะ แห่งชีวิต (นำสังเกตว่า พระพุทธองค์ทรงให้ความสนในเรื่องนี้เป็นพิเศษ^๒ มีทั้งหมด ๒๔๘ สูตร จัดแบ่ง เป็นปณาสกได้ ๔ ปณาสก แต่ละปณาสกแบ่งเป็นวรรค ปณาสกที่ ๑ - ๓ แบ่งเป็น ๕ วรรค ปณาสกที่ ๔ แบ่งเป็น ๔ วรรค โดยปกติวรรคหนึ่งมี ๑๐ สูตร แต่บางวรรคมีมากกว่า ๑๐ สูตรเช่น

(๑) ปฐมปณาสก

(๑)อนิจจวรรค

อนิจจวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๒ สูตร ในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. **อัมมัตตานิจจสูตร** ว่าด้วยอายตนะภายในไม่เที่ยง พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ ทรงสอนให้พิจารณา ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า

๑) จักขุ (ตา) ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็น อนัตตา (ไม่ใช่อัตตา) สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ๒) โสตะ (หู) ไม่เที่ยง ๓) ฆานะ (จมูก) ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง ๔) ชิวหา (ลิ้น) ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง ๕) กายไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง ๖) มโน (ใจ) ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็น อนัตตา สิ่งใดเป็น อนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา^๓

อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย และ มโน เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า

^๑ พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียงเชียง, ๒๕๕๘), หน้า ๑๐๐.

^๒ ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๗๗.

^๓ ส.สฬา. (บาลี) ๑๘/๑/๑., ส.สฬา. (ไทย) ๑๘/๑/๑.

หลุดพ้นแล้วรู้ชัดว่า ขาดสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว^๕ ทำกิจที่ควรทำ^๕ เสร็จแล้วไม่มีกิจอื่น เพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^๖

(๒) ยมกวรรค

ยมกวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยคู่ ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตร ในวรรคนี้ ซึ่งจัดเป็นคู่ ๆ ได้ ๕ คู่ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความ สำคัญเช่น

๑. ปฐมปุพเพสัมโพธสูตร ต่างว่าด้วยความดำริก่อนตรัสรู้ แต่มีรายละเอียดต่างกันพระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อก่อนเราเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ได้มีความคิดว่า

๑) อะไรหนอเป็นคุณ^๗ อะไรเป็นโทษ^๘ ของจักขุ (ตา) อะไรเป็น เครื่องสลัดออก จากจักขุ ๒) โสตะ (หู) ๓) ฆานะ (จมูก) ๔) ชิวหา (ลิ้น) ๕) กาย ๖) อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ ของมโน (ใจ) อะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากมโน

ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความคิดว่า

๑) สภาพที่สุขโสมนัสสาศัยจักขุเกิดขึ้น นี้เป็นคุณของจักขุ สภาพที่จักขุไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษของจักขุ ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ ละฉันทราคะ^๙ ในจักขุนี้เป็นเครื่องสลัดออกจากจักขุ ๒) สภาพที่สุขโสมนัสสาศัยโสตะ ๓) สภาพที่สุขโสมนัสสาศัยฆานะ ๔) สภาพที่สุขโสมนัสสาศัยชิวหา ๕) สภาพที่สุขโสมนัสสาศัยกาย ๖) สภาพที่สุขโสมนัสสาศัยมโนนี้เป็นคุณของมโน สภาพที่มโนไม่เที่ยง เป็นทุกข์มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี้เป็น

^๕ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว หมายถึงถึงแก่การปฏิบัติเพื่อทำลายอาสวกิเลสจนสิ้นสมบูรณ์ ไม่มีกิจที่ต้องทำเพื่อตนเอง แต่ยังมีหน้าที่เพื่อผู้อื่นอยู่ ผู้ที่อยู่จบพรหมจรรย์นี้ได้ชื่อว่าอเสขบุคคล ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๔๘/๒๐๓.

^๕ กิจที่ควรทำ ในที่นี้หมายถึงกิจในอริยสัจ ๔ คือ การกำหนดรู้ทุกข์ การละเหตุแห่งทุกข์ การทำให้แจ้งซึ่งความดับทุกข์ และการอบรมมรรคมีองค์ ๘ ให้เจริญ ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๔๘/๒๐๓.

^๖ ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป หมายถึงไม่มีหน้าที่ในการบำเพ็ญมรรคญาณ เพื่อความหมดสิ้นแห่งกิเลสอีกต่อไป เพราะพระพุทธานุสสาเถวการบรรลุมรรคผลเป็นจุดหมายสูงสุด ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๔๘/๒๐๓.

^๗ คุณ (อัสสาหะ) หมายถึงสภาวะที่อร่อยหรือสภาวะที่สุขกายและสุขใจที่เกี่ยวข้องกับคุณ อง. จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๑๐/๒๘๘, อง.จตุกก.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๐/๒๘๘.

^๘ โทษ (อาทีนวะ) หมายถึงสภาวะที่ไม่อร่อย มีทุกข์กายและทุกข์ใจซึ่งมีธรรมเป็นเหตุ อง.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๑๐/๒๘๘, อง.จตุกก.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๐/๒๘๘.

^๙ ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะ หมายถึงนิพพาน อง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๐๔/๒๕๗.

โทษของมโน ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละ ฉันทราคะในมโน นี่เป็นเครื่องสลัด ออกจากมโน

เมื่อใดเรารู้คุณโดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษ เครื่องสลัดออกโดยความเป็น เครื่องสลัดออกจากอายตนะภายใน ๖ ประการนี้ตามความเป็นจริงอย่างนี้ เมื่อนั้นเราจึงยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ อนึ่ง ญาณทัสสนะ^{๑๐} เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก^{๑๑}

ส่วนพระสูตรที่เหลือมีทุกติปัฏเพสัสมโพธสูตรเป็นต้น พระพุทธองค์ทรงดำริถึงคุณ โทษ และเครื่องสลัด ออกจากอายตนะภายนอก ๖ ได้แก่ ๑) รูป ๒) สัททนะ ๓) คันธะ ๔) รส ๕) โผฏฐัพพะ ๖) ธรรมารมณฺ์ เนื้อหาและสาระสำคัญคล้ายกับพระสูตรที่ ในตอนท้ายของแต่ละสูตร ทรงแสดงว่า พระองค์ทรงทราบแล้วจึงทรงประกาศยืนยันการตรัสรู้ของพระองค์เป็นต้น

(๓) สัพพวรรค

สัพพวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสิ่งทั้งปวง ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ และ สาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตร ในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. **สัพพสูตร** ว่าด้วยสิ่งทั้งปวง หมายถึงอายตนะภายใน พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราจักแสดงสิ่งทั้งปวงแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจง ฟัง ก็อะไรเล่าชื่อว่าสิ่งทั้งปวงคือ

๑) จักขุกับรูป ๒) โสตะกับสัททนะ ๓) ฆานะกับคันธะ ๔) ชิวหากับรส ๕) กาย กับโผฏฐัพพะ ๖) มโนกับธรรมารมณฺ์ นี้เราเรียกว่า สิ่งทั้งปวง^{๑๒}

ผู้ใดฟังกล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าจักบอกเล็กสิ่งทั้งปวงแล้วบัญญัติสิ่งอื่นแทน คำพูดของผู้ นั้นคงเป็นเพียงคำพูดเท่านั้น ครั้นถูกถามเข้าก็คง ตอบไม่ได้และถึงความลำบากอย่างยิ่ง ชื่อนั้นเพราะ เหตุไร เพราะเขาถูกถามในสิ่งอันมิใช่วิสัย^{๑๓}

ส่วนพระสูตรที่เหลือมีปหานสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ คือ ๑) จักขุวิญญาณ ๒) โสตวิญญาณ ๓) ฆานวิญญาณ ๔) ชิวหา

^{๑๐} ญาณทัสสนะ หมายถึงปัจจเวกขณะญาณ ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน คือสำรวจรู้มรรคผล กิเลสที่ละได้แล้ว และนิพพาน อง.ตัก.อ. (บาลี) ๒/๑๐๔/๒๕๗.

^{๑๑} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑๓/๖., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๓/๑๑.

^{๑๒} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๓/๑๔., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๓/๒๒.

^{๑๓} สิ่งอันมิใช่วิสัย ในที่นี้หมายถึงการทำในสิ่งที่เป็นไปได้ เช่น การเพินศิลาขนาดเท่าเรือนยอดข้าม น้ำลึกและการฉุดดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ลงมาเป็นสิ่งเป็นไปได้ ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๒๓/๕.

วิญญาณ ๕) กายวิญญาณ ๖) มโนวิญญาณ สัมผัส ๖ คือ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส และความเสวยอารมณ์ ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้น เพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยฉะนั้น ธรรมทั้งปวง คือ มโน^{๑๔} เป็นสิ่งที่ควรละ ธรรมารมณ์เป็นสิ่งที่ควรละ มโนวิญญาณ^{๑๕} เป็นสิ่งที่ควรละ มโนสัมผัส^{๑๖} เป็นสิ่งที่ควรละ แม้ความเสวยอารมณ์^{๑๗} ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือ มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ก็เป็นสิ่งที่ควรละ ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเพื่อละสิ่งทั้งปวง เป็นอย่างนี้^{๑๘} เป็นต้น

(๔) ขาติธัมมวรรค

ขาติธัมมวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเกิดเป็นธรรมดา ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร เป็น สูตรเปยยาล คือ ทรงแสดงสูตรแรกและสูตรสุดท้ายไว้เต็ม พระสูตรที่เหลือทรงแสดงไว้โดยย่อให้อนุโลมตามพระสูตรที่ ๑ กับที่ ๑๐ ตามควรแก่กรณี แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. **ขาติธัมมสูตร** ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเกิดเป็นธรรมดา พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งทั้งปวงมีความเกิดเป็นธรรมดา ก้อะไรเล่าชื่อว่าสิ่งทั้งปวงมีความเกิดเป็นธรรมาคือ

๑) จักขุมีความเกิดเป็นธรรมดา รูป ฯลฯ จักขุวิญญาณ ฯลฯ จักขุสัมผัสมีความเกิดเป็นธรรมดา แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยก็มีความเกิดเป็นธรรมดา ฯลฯ ๒) โสตมีความเกิดเป็นธรรมดา ๓) ฆานะมีความเกิดเป็นธรรมดา ๔) ชิวหามีความเกิดเป็นธรรมดา ๕) กายมีความเกิดเป็นธรรมดา ๖) มโนมีความเกิดเป็นธรรมดา ธรรมารมณ์มีความเกิดเป็นธรรมดา มโนวิญญาณมีความเกิดเป็นธรรมดา มโนสัมผัสมีความเกิดเป็นธรรมดา แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยก็มีความเกิดเป็นธรรมดา

อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุ โสต ฆานะ ชิวหา กาย และใจ รู้ชัดว่า... ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๑๙} อีก ๙ พระสูตรก็มีเนื้อหาและสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน

^{๑๔} มโน ในที่นี้หมายถึงวงจิต ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๒๔/๖.

^{๑๕} มโนวิญญาณ ในที่นี้หมายถึงขวนจิตที่เกิดร่วมกับอวักขณจิต ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๒๔/๖.

^{๑๖} มโนสัมผัส ในที่นี้หมายถึงผัสสะที่เกิดพร้อมกับวงจิต ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๒๔/๖.

^{๑๗} ความเสวยอารมณ์ ในที่นี้หมายถึงเวทนาที่เกิดพร้อมกับขวนจิต ส.ส๑)พ.อ. (บาลี) ๓/๒๔/๖.

^{๑๘} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๔/๑๔., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔/๒๒.

^{๑๙} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๓/๒๓., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๓/๓๘.

(๕) สัพพอนิจจวรรค

สัพพอนิจจวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร คือ ทรงแสดงสูตร แรกไว้เต็ม ส่วนพระสูตรที่ ๒-๙ ทรงแสดงไว้โดยย่อ พระสูตรที่ ๑๐ ไม่จัดเข้าใน เปยยาล แต่แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. อนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง ก็อะไรเล่าชื่อว่าสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง คือ

๑) จักขุไม่เที่ยง รูปไม่เที่ยง จักขุวิญญานไม่เที่ยง จักขุสัมผัสไม่เที่ยง แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยก็ไม่เที่ยง ๒) โสตะไม่เที่ยง ๓) ชานะไม่เที่ยง ๔) ชิวหาไม่เที่ยง ๕) กายไม่เที่ยง ๖) มโนไม่เที่ยง ธรรมารมณ์ไม่เที่ยง มโนวิญญานไม่เที่ยง มโนสัมผัสไม่เที่ยง แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยก็ไม่เที่ยง

อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุ ในรูป ในจักขุวิญญาน ในจักขุสัมผัส ในความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้วรู้ชัดว่า ...ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๒๐} ในอีก ๙ พระสูตรก็มีเนื้อหาและสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน

(๒) ทุตติยปัณณาสก

(๑) อวิชชาวรรค

อวิชชาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอวิชชา ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความ สำคัญเช่น

๑. อวิชชาปทานสูตร ว่าด้วยการละอวิชชา พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า บุคคลเมื่อรู้เห็นอย่างไรจึงจะละอวิชชา^{๒๑} อวิชชา^{๒๒} ได้ อวิชชา^{๒๒} จึงจะเกิดขึ้น

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลเมื่อรู้เห็นจักขุโดยความไม่เที่ยงจึงจะละอวิชชาได้ อวิชชาจึงจะเกิดขึ้น เมื่อรู้เห็นรูปโดยความไม่เที่ยงจึงจะละอวิชชาได้ อวิชชาจึงจะเกิดขึ้น

^{๒๐} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๔๓/๒๕., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๓/๔๑.

^{๒๑} อวิชชา หมายถึงความไม่รู้หรือสงสัย ๔ (ทุกข์, สมุทัย, นิโรธ และมรรค) ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๕๓-๖๒/๑๔.

^{๒๒} อวิชชา หมายถึงความรู้แจ้งหรือหัตถมรรค ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๕๓-๖๒/๑๔.

๑) เมื่อรู้เห็นจักขุวิญญาณ... จักขุสัมผัส... เมื่อรู้เห็นแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยโดยความไม่เที่ยงจึงจะละอวิชชาได้ วิชชาจึงจะเกิดขึ้น ๒) เมื่อรู้เห็นโสตะ... ๓) เมื่อรู้เห็นโสมนัส... ๔) เมื่อรู้เห็นโสชิวหา... ๕) เมื่อรู้เห็นโสกาย... ๖) เมื่อรู้เห็นโสมโนโดยความไม่เที่ยงจึงจะละอวิชชาได้ วิชชาจึงจะเกิดขึ้น เมื่อรู้เห็นธรรมารมณ์ มโนวิญญาณ มโนสัมผัส แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยโดยความไม่เที่ยง จึงจะละอวิชชาได้ วิชชาจึงจะเกิดขึ้น บุคคลเมื่อรู้เห็นอย่างนี้แลจึงจะละอวิชชาได้ วิชชาจึงจะเกิดขึ้น^{๒๓}

(๒)มิกชาลวรรค

มิกชาลวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยพระมิกชาละ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๑ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑.ปฐมมิกชาลสูตร ว่าด้วยพระมิกชาละ แต่มีรายละเอียดต่างกัน พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ ในปฐมมิกชาลสูตร ท่านพระมิกชาละทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงจะได้ชื่อว่ามีปกติอยู่กับเพื่อน และประกอบด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงจะได้ชื่อว่ามีปกติอยู่ผู้เดียว พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

๑) รูปที่พึงรู้แจ้งทางตาที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ขวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าภิกษุเพลิดเพลินเชยชม ยึดติดรูปนั้นอยู่ เมื่อเธอเพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดรูปนั้น ความเพลิดเพลิน^{๒๔}ย่อมเกิดขึ้น เมื่อมีความเพลิดเพลิน ก็มีความกำหนด เมื่อมีความกำหนด ก็มีความเกี่ยวข้อง ภิกษุผู้ประกอบด้วยความเพลิดเพลินและความเกี่ยวข้อง เราเรียกว่าผู้มีปกติอยู่กับเพื่อน ๒) เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู ๓) กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก ๔) รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น ๕) โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย ๖) ธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ขวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าภิกษุเพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดธรรมารมณ์นั้นอยู่ เมื่อเธอเพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดธรรมารมณ์นั้น ความเพลิดเพลินย่อมเกิดขึ้น เมื่อมีความเพลิดเพลิน ก็มีความกำหนด เมื่อมีความกำหนด ก็มีความเกี่ยวข้อง ภิกษุผู้ประกอบด้วยความเพลิดเพลินและความเกี่ยวข้อง เราเรียกว่า ผู้มีปกติอยู่กับเพื่อน ภิกษุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ ถึงจะใช้สอยเสนาสนะที่เป็นป่า

^{๒๓} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๕๓/๒๘., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๕๓/๔๕.

^{๒๔} ความเพลิดเพลิน ในที่นี้หมายถึงความเพลิดเพลินคือตัณหา ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๖๓/๑๕, ส.ฎีกา (บาลี) ๒/๖๓/๓๔๖.

โปรงและป่าทึบ^{๒๕} อันสงัด มีเสียงน้อย มีเสียงอีกทีก็น้อย ปราศจากการสัญจรไปมาของผู้คน ควรเป็นที่ทำการลับของมนุษย์ สมควรเป็นที่หลีกเร้นก็จริง ถึงอย่างนั้น เราก็ก็นับว่า ผู้มีปกติอยู่กับเพื่อน ชื่อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเขายังละตัณหาที่เป็นเพื่อนนั้นไม่ได้ ฉะนั้นเราจึงเรียกว่า ผู้มีปกติอยู่กับเพื่อน ส่วนผู้ไม่ผลิตเพลินด้วยอายตนะภายนอก ๖ ชื่อว่าผู้มีปกติอยู่คนเดียว^{๒๖}

๒.อุปเสนอาสีวิสูตร ว่าด้วยพระอุปเสนะถูกพิษงู พระสูตรเกิดขึ้นที่เจ็ดเมื่อเขาซื้อสัปโสนทิกะ ป่าสีตะวัน กรุงราชคฤห์ คือ เมื่อท่านพระอุปเสนะ ถูกพิษงู ก็ทราบว่าจะต้องนิพพานจึงขอให้ภิกษุช่วยยกร่างกายของท่านออกไปไว้นอกถ้ำก่อนที่ร่างกายจะเรียวยาวเหมือนกิ้งก่ากลบ ท่านพระสารีบุตรทักขึ้นว่า ไม่เห็นร่างกายของท่านอุปเสนะแปรเปลี่ยนผิดปกติ ท่านพระอุปเสนะจึงบรรยายว่า ผู้ใดพึงมีความคิดว่า

๑) เราเป็นจักขุ หรือ จักขุเป็นของเรา ฯลฯ ๒) เราเป็นโศตะ หรือ โศตะเป็นของเรา ฯลฯ ๓) เราเป็นฆานะ หรือ ฆานะเป็นของเรา ฯลฯ ๔) เราเป็นชีวหา หรือ ชิวหาเป็นของเรา ฯลฯ ๕) เราเป็นผัสสะ หรือ ผัสสะเป็นของเรา ฯลฯ ๖) เราเป็นมโน หรือ มโนเป็นของเรา ความที่กายของผู้นั้นเป็นอย่างอื่นหรือความที่อินทรีย์ของผู้นั้นแปรผันพึงมีอย่างแน่นอน กระผมไม่มีความนึกคิดว่า เราเป็นจักขุ หรือ จักขุเป็นของเรา ฯลฯ เราเป็นชีวหา หรือ ชิวหาเป็นของเรา ... เราเป็นมโน หรือ มโนเป็นของเรา ท่านสารีบุตร ความที่กายของกระผมเป็นอย่างอื่นหรือความที่อินทรีย์ของกระผมแปรผัน จักมีได้อย่างไร

พระสารีบุตรกล่าวว่า ท่านพระอุปเสนะได้ถอนอหังการ^{๒๗} มมังการ^{๒๘} และมานานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือความถือตัว) ได้เด็ดขาดนานมาแล้ว ต่อมา ภิกษุเหล่านั้นได้ยกกายของท่านพระอุปเสนะขึ้นเตียงแล้วหามออกไปข้างนอก ขณะนั้น กายของท่านพระอุปเสนะก็เรียวยาวในที่นั้นเองเหมือนกิ้งก่ากลบ^{๒๙}

(๓) คิลานวรรค

คิลานวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยภิกษุผู้อาพาธ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

^{๒๕} ป่าโปรง (อรณฺญ) หมายถึงสถานที่ที่อยู่นอกเสาเขตเมืองออกไปอย่างน้อย ๕๐๐ ลูกธนู ป่าทึบ (วนปตฺถ) หมายถึงสถานที่ที่ไม่มีคนอยู่อาศัย เลยเขตหมู่บ้านออกไป ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๖๓/๑๕, อ.ท.อ. (บาลี) ๒/๓๑/๓๐.

^{๒๖} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๖๓/๓๓., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๖๓/๕๓.

^{๒๗} อหังการ หมายถึงทิฏฐิ อ.ต.อ. (บาลี) ๒/๓๒/๑๑๓.

^{๒๘} มมังการ หมายถึงตัณหา อ.ต.อ. (บาลี) ๒/๓๒/๑๑๓.

^{๒๙} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๖๙/๓๗., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๖๙/๕๘.

๑. ปฐมคิลานสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้อาพาธสูตรที่ ๑ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคเสด็จไปเยี่ยมภิกษุใหม่ไม่มีชื่อเสียง ซึ่งกำลังอาพาธหนัก เมื่อทรงทราบว่ามีความทรมานทุกข์มากเพราะกังวลว่าตนยังไม่รู้ทั่วถึงธรรม จึงตรัสถามว่า จะรู้ทั่วถึงธรรมเพื่ออะไร ภิกษุในปฐมคิลานสูตรทูลตอบว่า เพื่อคลายความกำหนัด จึงตรัสสอนให้พิจารณาอายตนะภายในว่า

๑) จักขุเที่ยงหรือไม่เที่ยง ๒) โสตะเที่ยงหรือไม่เที่ยง ๓) ฆานะเที่ยงหรือไม่เที่ยง ๔) ชิวหาเที่ยงหรือไม่เที่ยง ๕) กายเที่ยงหรือไม่เที่ยง ๖) มโนเที่ยงหรือไม่เที่ยง”

ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข เป็นทุกข์ ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุนั้นก็มีใจยินดีชื่นชมพระภาสิตของพระผู้มีพระภาค เมื่อพระองค์ตรัสเวลายากรณภาสิตนี้อยู่ ธรรมจักขุ^{๓๐} อันปราศจากอฐิ^{๓๑} ปราศจากมลทินได้เกิดแก่ภิกษุนั้นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา^{๓๒}

๔. ฉัณนวรรค

ฉัณนวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระฉันนะ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๔ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. ปโลกัธมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความแตกสลายเป็นธรรมดา พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปัญหาของท่านพระอานนท์เรื่องโลกว่า โลกในอริยวินัย คือ สิ่งที่มีความแตกสลายเป็นธรรมาคือ

๑) จักขุมีความแตกสลายเป็นธรรมดา รูปมีความแตกสลายเป็นธรรมดา จักขุวิญญาณมีความแตกสลายเป็นธรรมดา จักขุสัมผัสมีความแตกสลายเป็นธรรมดา แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัส เป็นปัจจัยก็มีความแตกสลายเป็นธรรมดา ฯลฯ ๒) โสตะมีความแตกสลายเป็นธรรมดา ๓) ฆานะมีความแตกสลายเป็นธรรมดา ๔) ชิวหามีความแตกสลายเป็นธรรมดา ๕) ผัสสะมีความแตกสลายเป็นธรรมดา ๖) มโนมีความแตกสลายเป็นธรรมดา ธรรมารมณ์มีความแตกสลายเป็นธรรมดา มโนวิญญาณมีความแตกสลายเป็นธรรมดา มโนสัมผัสมีความแตกสลายเป็นธรรมดา แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัส เป็นปัจจัยก็มีความแตกสลายเป็นธรรมดา

^{๓๐} ธรรมจักขุ หมายถึงการเห็นอริยสัจ ๔ และการบรรลุมรรค ๓ เบื้องต้น แต่โดยทั่วไปหมายถึงการบรรลุโสดาปัตติมรรค ที่.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๔๘/๒๐๓.

^{๓๑} ปราศจากอฐิ หมายถึงปราศจากอฐิคือราคะ โทสะ และโมหะ อ.ต.ก.อ. (บาลี) ๒/๕๘/๑๖๑.

^{๓๒} ส.ส.พ. (บาลี) ๑๘/๗๔/๔๒., ส.ส.พ. (ไทย) ๑๘/๗๔/๖๖.

ฉะนั้น อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย^{๓๓}

ส่วนอีก ๙ พระสูตรที่เหลือมี สุนฺยตฺโลกสูตร ว่าด้วยโลกว่างเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปัญหาของท่านพระอานนท์เรื่องโลกว่างว่า ที่เรียกว่า โลกว่าง เพราะว่างจากอิตตาหรือสิ่งที่เนื่องด้วยอิตตา มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอายตนะเหมือนในพระสูตรก่อน

(๕) ฉพวรรค

ฉพวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอายตนะ ๖ ประการ ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตร ในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑.๐ ทันทอคุตตสูตร ว่าด้วยการไม่ฝีกไม่ค้ำครองอายตนะ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า ผัสสายตนะ ๖ ได้แก่

๑) ผัสสายตนะคือ จักขุ ๒) ผัสสายตนะคือ โสตะ ๓) ผัสสายตนะคือ ชานะ ๔) ผัสสายตนะคือ ชิวหา ๕) ผัสสายตนะคือ กาย ๖) ผัสสายตนะคือ มโน ที่ไม่ฝีกไม่ค้ำครองย่อมนำทุกข์อย่างยิ่งมีทุกข์ในนรกเป็นต้นมาให้ ถ้าฝีกค้ำครองก็จะนำสุขอันเกิดจากฉาน มรรคและผลมาให้ตรัสต่อไปว่า

บุคคลผู้ไม่สำรวมผัสสายตนะ ๖ ประการ ย่อมประสบทุกข์ ส่วนบุคคลเหล่าใดได้การสำรวมอายตนะ ๖ ประการนั้น บุคคลเหล่านั้นมีศรัทธาเป็นเพื่อน เป็นผู้ไม่ชุ่มด้วยราคะอยู่ นรชนทั้งหลายผู้ตำหนาม มีปัญจสัญญา (ความหมายรู้ในกิเลสเครื่องเนิ่นช้า) ปรงแต่่งอยู่ เป็นสัตว์ที่มีสัญญา วนเวียนอยู่ ก็บุคคลบรรเทาใจที่อาศัยเรือน^{๓๔} ๕ ทั้งปวงแล้ว ย่อมเปลี่ยนจิตให้ประกอบด้วยเนกขัมมะ ในกาลใดที่บุคคลลอบรมใจดีแล้วในอารมณ์ ๖ ประการอย่างนี้ ในกาลนั้นจิตของเขาถูกสุขสัมผัสหรือทุกข์สัมผัสกระทบแล้ว ย่อมไม่หวั่นไหวในที่ไหน ๆ เธอทั้งหลายครอบงำราคะและโทสะได้แล้ว ย่อมเป็นผู้ถึงจุดจบ^{๓๕} แห่งความเกิดและความตาย^{๓๖}

ส่วนอีก ๙ พระสูตรที่เหลือมี มาลुकยปุตตสูตร ว่าด้วยพระมาลुकยบุตรเป็นต้น ก็มีเนื้อหาและสาระสำคัญถ้ารู้เท่าทันอายตนะภายนอก ๖ ที่จะพึงรู้แจ้งทางอายตนะภายใน ๖ แล้ว จักไม่ถูกครอบงำ เมื่อไม่ถูกครอบงำก็จักไม่พัวพัน เมื่อไม่พัวพันก็จักไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกอื่น ไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี่คือที่สุดแห่งทุกข์เช่นเดียวกัน

^{๓๓} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๘๔/๕๑., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๘๔/๗๗.

^{๓๔} เรือน ในที่นี้ได้แก่ กามคุณ ๕ (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ) ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๙๔/๓๒.

^{๓๕} จุดจบ ในที่นี้หมายถึง นิพพาน ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๙๔/๓๒.

^{๓๖} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๙๔/๖๖., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๙๔/๙๗.

(๓) ตติยปัณณาสก์

(๑) โยคักเขมิวรรค

โยคักเขมิวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลมีความเกษมจากโยคะ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. โยคักเขมิสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลมีความเกษมจากโยคะ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า เราจักแสดงธรรมบรรยาย^{๓๗} ที่เป็นเหตุให้บุคคลมีความเกษมจากโยคะ^{๓๘} แก่เธอทั้งหลาย คือ

๑) รูปที่พึงรู้แจ้งทางตาที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ตถาคตละรูปเหล่านั้นได้แล้ว ตัตตากรกอนโคณ เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดตากรกอนโคณไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ตถาคตได้บอกความเพียรที่ควรประกอบ^{๓๙} เพื่อละรูปเหล่านั้น เพราะเหตุที่นั่นบัณฑิตจึงกล่าวว่า ตถาคตเป็นผู้มีความเกษมจากโยคะ ๒) เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหูที่น่าปรารถนา ๓) กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูกที่น่าปรารถนา ๔) รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้นที่น่าปรารถนา ๕) โภกฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกายที่น่าปรารถนา ๖) ธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ตถาคตละธรรมารมณ์นั้นได้แล้ว ตัตตากรกอนโคณเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดตากรกอนโคณไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ตถาคตได้บอกความเพียรที่ควรประกอบเพื่อละธรรมารมณ์นั้น เพราะเหตุที่นั่นบัณฑิตจึงกล่าวว่า ตถาคตเป็นผู้มีความเกษมจากโยคะ เพราะละอายตนะภายนอกที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ และตัดตากรกอนโคณได้^{๔๐}

ส่วนอีก ๙ พระสูตรที่เหลือมีอุปาทยสูตร ว่าด้วยสุขทุกข์อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นเป็นต้น ทรงแสดงกระบวนการเกิดแห่งสุขทุกข์ว่า เกิดเพราะอาศัยอายตนะภายใน ทรงสอนให้พิจารณาว่าอายตนะเหล่านั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตามิฉะนั้นหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอายตนะคล้ายคลึงกัน

^{๓๗} ธรรมบรรยาย หมายถึงเหตุแห่งธรรม ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๑๐๔/๓๘.

^{๓๘} โยคะ หมายถึงสภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพมี ๔ อย่าง (คือ กามโยคะ สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพ คือกาม, ภวโยคะ สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพคือภพ, ทิฏฐิโยคะ สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพคือ ทิฏฐิ, อวิชชาโยคะ สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพคืออวิชชา) (ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๑๐๔/๓๘, ส.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๐๔/๓๖๑.

^{๓๙} ความเพียรที่ควรประกอบ หมายถึงสมณะและวิปัสสนาหรืออริยสัจ ๔ ส.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๐๔/๓๖๑.

^{๔๐} ส.สพ.อ. (บาลี) ๑๘/๑๐๔/๘๐., ส.สพ.อ. (ไทย) ๑๘/๑๐๔/๑๑๗.

(๒) โลกกามคุณวรรค

โลกกามคุณวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยโลกและกามคุณ ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๓ และพระสูตรที่ ๔ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.ปฐมมารปาສสูตร ว่าด้วยบ่วงมาร หมายถึงที่อยู่ของมาร อำนาจของมาร และเครื่องผูกของมาร แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมมารปาສสูตร ทรงแสดงว่า

๑) รูปที่พึงรู้แจ้งทางตาที่น่าปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ ขวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าภิกษุยังเพลิดเพลีน เชนม ยึดติด รูปนั้นอยู่ ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ไปสู่ที่อยู่ของมาร ไปสู่อำนาจของมาร ถูกบ่วงมารคล้องไว้ ถูกเครื่องผูกของมารมัดไว้ ถูกมารใจบาปทำตามใจปรารถนา ๒) เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหูที่น่าปรารถนา ๓) กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูกที่น่าปรารถนา ๔) รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้นที่น่าปรารถนา ๕) โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกายที่น่าปรารถนา ๖) ธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจที่น่าปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ ขวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าภิกษุยังเพลิดเพลีน เชนม ยึดติดธรรมารมณ์นั้นอยู่ ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ไปสู่ที่อยู่ของมาร ไปสู่อำนาจของมาร ถูกบ่วงมารคล้องไว้ ถูกเครื่องผูกของมารมัดไว้ ถูกมารใจบาปทำตามใจปรารถนา ผู้เพลิดเพลีนอายตนะภายนอก ที่พึงรู้แจ้งทางอายตนะภายใน ชื่อว่า ไปสู่ที่อยู่ของมาร ไปสู่อำนาจของมาร ถูกบ่วงมารคล้องไว้ ถูกเครื่องผูกของมารมัดไว้ ส่วนผู้ไม่เพลิดเพลีน มีนัยตรงกันข้าม^{๑๑}

ส่วนอีก ๙ พระสูตรที่เหลือมี โลกัณตคมนสูตร ว่าด้วยการถึงที่สุดแห่งโลกเป็นต้น พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโดยย่อเกี่ยวกับอายตนะภายใน เช่น บุคคลมีความหมายรู้และกำหนดหมายโลกด้วยจักขุ จักขุนี้แหละเรียกว่า โลก ในพระศาสนานี้เป็นต้น

(๓) คหปติวรรค

คหปติวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยคหบดี ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตร ในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. ฆสิตสูตร ว่าด้วยฆสิตคหบดี พระสูตรเกิดขึ้นที่ฆสิตาราม กรุงโกสัมพี คือ ฆสิตคหบดีถามท่านพระอานนท์ว่า ที่พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า “ธาตุต่าง ๆ “ นั้น ได้แก่ อะไรบ้าง พระเถระตอบว่า ได้แก่ ธาตุต่าง ๆ (๒๓ ธาตุ) ที่เป็นเหตุให้เกิดสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา

ส่วนธาตุ ๒๓ ตามนัยแห่งอรรถกถา ได้แก่ จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ ัมมธาตุ (สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา) โสธธาตุ สัทธาธาตุ โสทวิญญาณธาตุ ัมมธาตุ (สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา) ขานธาตุ คันธธาตุ ขานวิญญาณธาตุ ัมมธาตุ (สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา) ชิวหาธาตุ

^{๑๑} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑๑๔/๘๖., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๑๔/๑๒๘.

รสธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ ัมมธาตุ (สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา) กายธาตุ โภญฐัพพธาตุ
 กายวิญญาณธาตุ ัมมธาตุ (สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา) มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ
 ัมมธาตุ (ธรรมารมณฺ์และหทัยวัตถุ) ^{๔๒} รวมเป็นธาตุ ๒๓

ส่วนในอีก ๙ พระสูตรที่เหลือมี โลหิจจสูตร ว่าด้วยโลหิจจพราหมณ์เป็นต้นก็มีเนื้อหาและ
 สาระสำคัญเกี่ยวกับอายตนะที่คล้ายคลึงกัน

(๔) เทวทหรรค

เทวทหรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเทวทหนิคม ซึ่งวรรคตั้งตามชื่อของพระสูตรที่ ๑ ใน
 วรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๒ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. เทวทหสูตร ว่าด้วยเทวทหนิคม พระสูตรเกิดขึ้นที่ เทวทหนิคมของเจ้าศากยะ
 ทั้งหลาย แคว้นสักกะ คือ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ขณะที่ประทับอยู่ในเทวทหนิคมว่า
 พระองค์ไม่ตรัสว่า “ภิกษุทุกรูปควรทำความไม่ประมาทในผัสสายตนะ ๖ ประการ” แต่ก็ไม่ตรัสว่า
 “ภิกษุทุกรูปไม่ควรทำ”

ทรงอธิบายว่า ภิกษุที่ไม่ควรทำ คือ พระอรหันตชีนาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่
 ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตน ^{๔๓} โดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์ ^{๔๔} หลุดพ้น
 เพราะรู้โดยชอบ

ทรงอธิบายว่า ภิกษุที่ควรทำ คือ พระเสขะ (ผู้ยังต้องศึกษา) ยังไม่บรรลุอรหัตตผล
 ปรรณานธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะ ^{๔๕} อันยอดเยี่ยมอยู่ เรากล่าวว่า ความไม่ประมาทในผัสสายต
 นะ ๖ ประการ อันภิกษุเหล่านั้นควรทำ เพราะเหตุใดคือ

๑) เพราะรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา นารื่นรมย์ใจบ้าง ไม่นารื่นรมย์ใจบ้างมีอยู่ รูป
 เหล่านั้นกระทบแล้วๆ ย่อมไม่ครอบงำจิตของบุคคลนั้นอยู่ เพราะไม่ครอบงำจิตบุคคลจึงปรารถนาความ
 เพียร ^{๔๖} ไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่น ไม่หลงลืม มีกายสงบ ไม่กระสับกระส่าย มีจิตแน่วแน่เป็นสมาธิ
 เราเห็นผลแห่งความไม่ประมาทนี้ จึงกล่าวว่า ความไม่ประมาทในผัสสายตนะ ๖ ประการ อันภิกษุ

^{๔๒} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑๒๙/๑๐๗., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๒๙/๑๕๖.

^{๔๓} บรรลุประโยชน์ตน ในที่นี้หมายถึงบรรลุอรหัตตผล (บาลี) อัง.ติก.อ. ๒/๓๘/๑๓๙.

^{๔๔} สิ้นภวสังโยชน์ ในที่นี้หมายถึงบรรลุอรหัตตผล อัง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๓๘/๑๓๙.

^{๔๕} ธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะ หมายถึงอรหัตตผลหรือนิพพาน อัง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๕/๗.

^{๔๖} ปรรณากความเพียร หมายถึงมีความเพียรที่บริบูรณ์ และมีความเพียรที่ประคับประคองไว้สม่ำเสมอ
 ไม่ย่อหย่อนนัก ไม่ตั้งนัก ไม่ให้จิตปรุงแต่งในภายใน ไม่ให้ฟุ้งซ่านไปภายนอกความเพียรทางจิต เช่น เพียรพยายาม
 ผูกจิตไว้ด้วยการกำหนดสถานที่ เป็นต้น ดุจในประโยคว่า “เราจะไม่ออกจากถ้ำนี้จนกว่าจิตของเราจะหลุดพ้นจาก
 อาสวะไม่ถ้อยมั่นด้วยอุปาทาน” อัง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๘/๔๓.

เหล่านั้นควรทำแท้ ๒) เพราะเสียงที่ฟังรู้แจ้งทางหู ๓) เพราะกลิ่นที่ฟังรู้แจ้งทางจมูก ๔) เพราะรสที่ฟังรู้แจ้งทางลิ้น ๕) เพราะโผฏฐัพพะที่ฟังรู้แจ้งทางกาย ๖) ธรรมารมณ์ที่ฟังรู้แจ้งทางใจ นารี้นรมยใจบ้าง ไม่นารี้นรมยใจบ้างมีอยู่ธรรมารมณ์นั้นกระทบแล้ว ๆ ย่อมไม่ครอบงำจิตของบุคคลนั้นอยู่ เพราะไม่ครอบงำจิตบุคคลจึงปรารถนาความเพียร ไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่น ไม่หลงลืม มีกายสงบ ไม่กระสับกระส่าย มีจิตแน่วแน่เป็นสมาธิ เราเห็นผลแห่งความไม่ประมาทนี้ จึงกล่าวว่าการไม่ประมาทในผัสสาชยตน ๖ ประการ อันภิกษุเหล่านั้นควรทำแท้^{๔๗}

ส่วนอีก ๙ พระสูตรที่เหลือมีขณสูตร ว่าด้วยขณะเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอายตนะ ๖ คล้ายคลึงกันเช่น นรกทางตา นรกทางหู นรกทางจมูก นรกทางลิ้น นรกทางกาย นรกทางใจเป็นต้น

(๕) นวปุราณวรรค

นวปุราณวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยกรรมใหม่และกรรมเก่า ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.กัมมนิโรธสูตร ว่าด้วยกรรมและความดับกรรม คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงกรรมเก่าว่า

๑) จักขุ (ตา) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนาเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา ๒) โสตะ (หู) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ๓) ฆานะ (จมูก) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ๔) ชิวหา (ลิ้น) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ๕) โผฏฐัพพะ (กาย) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ๖) มโน (ใจ) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนาเป็นที่ตั้งแห่งเวทนานี้เราเรียกว่า กรรมเก่า

กรรมใหม่ คือ กรรมที่บุคคลทำด้วยกาย วาจา ใจ นี้เราเรียกว่า กรรมใหม่

ความดับกรรม คือ นิโรธที่ถูกต้องวิมุตติ เพราะดับกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรมได้ นี้เราเรียกว่า ความดับกรรม

ปฏิบัติที่ให้ถึงความดับกรรม คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ ๑). สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) ๒). สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) ๓). สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) ๔). สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) ๕). สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) ๖). สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) ๗). สัมมาสติ (ระลึกชอบ) ๘). สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) นี้เราเรียกว่า ปฏิบัติที่ให้ถึงความดับกรรม^{๔๘}

ส่วนอีก ๙ พระสูตรที่เหลือมีอันเตวาสิกสูตรเป็นต้นมีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอายตนะ ๖ คล้ายคลึงกัน

^{๔๗} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑๓๔/๑๑๗., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๓๔/๑๖๘.

^{๔๘} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑๔๖/๑๒๔., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๔๖/๑๒๔.

(๔) จตุตถปิณฑาสกั**(๑) นันทิกขยวรรค**

นันทิกขยวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยความสิ้นไปแห่งความเพลิดเพลิน ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑-๔ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๒ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. อัชฌัตตนันทิกขยสูตรว่าด้วยความสิ้นไปแห่งความเพลิดเพลินในอายตนะภายใน คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า การเห็นอายตนะภายในว่า

๑) ภิกษุเห็นจักขุที่ไม่เที่ยงว่า ไม่เที่ยง ความเห็นของภิกษุนั้นเป็นสัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) เมื่อเห็นชอบก็ย่อมเบื่อหน่าย เพราะสิ้นความเพลิดเพลินจึงสิ้นราคะ เพราะสิ้นราคะจึงสิ้นความเพลิดเพลิน เพราะสิ้นทั้งความเพลิดเพลินและราคะ เราจึงเรียกว่า จิตหลุดพ้นดีแล้ว ๒) ภิกษุเห็นโสตะที่ไม่เที่ยงว่า ไม่เที่ยง ๓) ภิกษุเห็นฆานะที่ไม่เที่ยงว่า ไม่เที่ยง ๔) ภิกษุเห็นชีวหาที่ไม่เที่ยงว่า ไม่เที่ยง ๕) ภิกษุเห็นโณภูฏัพพะที่ไม่เที่ยงว่า ไม่เที่ยง ๖) ภิกษุเห็นมโนที่ไม่เที่ยงว่า ไม่เที่ยง ความเห็นของภิกษุนั้นเป็นสัมมาทิฐิ เมื่อเห็นชอบก็ย่อมเบื่อหน่าย เพราะสิ้นความเพลิดเพลินจึงสิ้นราคะ เพราะสิ้นราคะจึงสิ้นความเพลิดเพลิน เพราะสิ้นทั้งความเพลิดเพลินและราคะ เราจึงเรียกว่า จิตหลุดพ้นดีแล้ว^{๔๙}

ส่วนอีก ๑๑ พระสูตรมีชิวกัมพวนสมาธิสูตรเป็นต้นมีเนื้อหาสาระสำคัญที่เกี่ยวกับอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวย อารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยเป็นต้น

(๒) สัฎฐิเปยยาลวรรค

สัฎฐิเปยยาลวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยพระสูตรย่อ ๖๐ สูตร ที่ตั้งชื่อวรรค อย่างนี้ เพราะแต่ละสูตรในวรรคนี้ทรงแสดงไว้โดยย่อ พระสูตรทั้ง ๖๐ สูตรที่แสดงไว้โดยย่อนี้ เพราะได้กล่าวความเต็มไว้แล้วในตอนต้น ๆ มีเนื้อหาใกล้เคียงกับ อนิจจวรรค ปฐมปิณฑาสกั โดยเพิ่มคำว่า ฉันทะ ราคะ และฉันทราคะ เข้าไปต่อ ท้ายพระสูตร ๑๘ สูตรแรก เช่น อัชฌัตตอนิจจสูตร เป็น อัชฌัตตอนิจจฉันทสูตร ในพระสูตรต่อมา บางพระสูตร รวมแสดงทีละ ๓ สูตร โดยใช้คำว่า อาทิ ต่อท้ายสูตร เช่น อัชฌัตตตาทานิจจสูตร อัชฌัตตตาทานฉันทสูตร อัชฌัตตปัจจุปปันนา-นิจจสูตร เป็น อัชฌัตตตาทาทิยทนิจจสูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. อัชฌัตตอนิจจฉันทสูตร อัชฌัตตอนิจจฉันทสูตร ว่าด้วยการละฉันทะในอายตนะภายในที่ไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่เที่ยง เธอทั้งหลาย พึงละฉันทะในสิ่งนั้น อะไรเล่าชื่อว่าไม่เที่ยงคือ

^{๔๙} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑๕๖/๑๓๓., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๕๖/๑๙๓.

๑) จักขุไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในจักขุนั้น ๒) โสตะไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในจักขุนั้น ๓) ฆานะไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในจักขุนั้น ๔) ชิวหาไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในจักขุนั้น ๕) โผฏฐัพพะไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในจักขุนั้น ๖) มโนไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในมนนั้นสิ่งใดไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในสิ่งนั้น^{๕๐}

ส่วนอีก ๕๙ พระสูตรที่เหลือมีอชฌัตตอนิจจราคะสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญที่เกี่ยวกับอายตนะภายใน ๖ ไม่เที่ยง อายตนะภายใน ๖ เป็นทุกข์ ให้ละฉันทะ รากะ และฉันทะรากะในอายตนะเหล่านั้นเป็นต้น

(๓) สมุททวารรค

สมุททวารรค แปลว่า หมวคว่าด้วยสมุทร ซึ่งอรรถตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.ปฐมสมุททสูตร ว่าด้วยสมุทร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ปุณฺชน^{๕๑} ผู้ไม่ได้สดับ^{๕๒} ๒ ย่อมกล่าววว่า สมุทร นั้นไม่ใช่สมุทรในอริยวินัย นั้นเป็นแอ่งน้ำใหญ่ เป็นห้วงน้ำใหญ่คือ ๑) จักขุเป็นสมุทร^{๕๓} ของบุรุษ กำลังของจักขุนั้นเกิดจากรูป บุรุษใดอดกลั้นกำลังอันเกิดจากรูปนั้นได้ บุรุษนี้ได้ข้ามสมุทรคือจักขุ ซึ่งมีทั้งคลื่น^{๕๔} วัจวน^{๕๕} สัตว์ร้าย^{๕๖} และผีเสื้อน้ำ^{๕๗} ๗ เราเรียกว่า บุคคลผู้ลอยบาปข้ามถึงฝั่ง^{๕๘} ดำรงอยู่บนบก ๒) จักขุเป็นสมุทรของบุรุษ ๓) จักขุเป็นสมุทรของบุรุษ ๔) จักขุเป็นสมุทรของบุรุษ ๕) จักขุเป็นสมุทรของบุรุษ ๖) มโนเป็นสมุทรของบุรุษ กำลังของมโนนั้นเกิดจากธรรมารมณ์ บุรุษใดอดกลั้นกำลังอันเกิดจากธรรมารมณ์นั้นได้ บุรุษนี้ได้ข้ามสมุทรคือมโนซึ่งมีทั้งคลื่น วัจวน สัตว์ร้าย และผีเสื้อน้ำ เราเรียกว่า บุคคลผู้ลอยบาปข้ามถึงฝั่งดำรงอยู่บนบก

^{๕๐} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑๖๘/๑๓๙., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๖๘/๒๐๒.

^{๕๑} ปุณฺชน หมายถึงคนที่ยังมีกิเลสหนา ที่เรียกเช่นนี้เพราะบุคคลประเภทนี้ยังมีเหตุก่อให้เกิดกิเลสอย่างหนานานันการ ปุณฺชนมี ๒ ประเภท คือ อันธปุณฺชน คนที่ไม่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิต และกัลยาณปุณฺชนคนที่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิตแล้ว ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๗/๕๘-๘๙.

^{๕๒} ผู้ไม่ได้สดับ ในที่นี้หมายถึงผู้ไม่มีปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ อง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๕๑/๕๔.

^{๕๓} สมุทร ในที่นี้ได้แก่ อายตนะ ที่ชื่อว่าสมุทรเพราะให้เต็มได้ยาก หรือเพราะเป็นที่ผุดขึ้นแห่งกิเลส (ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๒๒๘/๕๗-๕๘, ส.ฐีกา. (บาลี) ๒/๒๒๘/๓๗๙-๓๘๑.

^{๕๔} คลื่น ในที่นี้ได้แก่ ความโกรธและความคับแค้น ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๒๒๘/๕๘.

^{๕๕} วัจวน ในที่นี้ได้แก่ กามคุณ ๕ ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๒๒๘/๕๘.

^{๕๖} สัตว์ร้าย ในที่นี้ได้แก่ มาตุคาม ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๒๒๘/๕๘.

^{๕๗} ผีเสื้อน้ำ ในที่นี้ได้แก่ มาตุคาม ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๒๒๘/๕๘.

^{๕๘} ฝั่ง ในที่นี้ได้แก่ พระนิพพาน ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๒๒๘/๕๘.

พระผู้มีพระภาคตรัสอีกว่าบุรุษใดข้ามสมุทรนี้ซึ่งมีทั้งคลื่น สัตว์ร้ายและผีเสื้อน้ำที่นำกลัว ข้ามได้ยากได้แล้วบุรุษนั้นเราเรียกว่า เป็นผู้จบเวทอยู่จบพรหมจรรย์ ถึงที่สุดแห่งโลก^{๕๙} ถึงฝั่งแล้ว^{๖๐}

ส่วนอีก ๙ พระสูตรที่เหลือมีพาฬสิโกปมสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาสาระสำคัญเกี่ยวกับ อายตนะภายนอก ๖ เหมือนเบ็ด ๖ ชนิดเป็นต้น

(๔) อาสีวิสวรรค

อาสีวิสวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอสรพิษ ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๑ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.อาสีวิโสปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยอสรพิษ พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารให้ภิกษุทั้งหลายฟัง โดยทรงยกบุรุษคนหนึ่งขึ้น แสดงเป็นตัวอย่างว่า เขาหนีอสรพิษ ๔ จำพวก^{๖๑} เข้าศึกผู้เป็นศัตรู ๕ จำพวกคือ เป็นชื่อของอุปาทานชั้น ๕ ได้แก่ ๑) รูปอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือรูป) ๒) เวทูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือ เวทนา) ๓) สัญญาอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสัญญา) ๔) สังขารอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือ สังขาร) ๕) วิญญาณอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือวิญญาณ)และเข้าศึก ผู้เป็นสายลับ ไปพบหมู่บ้านร้าง และหนีโจรผู้ฆ่าชาวบ้าน เป็นชื่อของอายตนะภายนอก ๖ ประการคือ ๑) ตาย่อมเดือดร้อนเพราะ รูปที่น่าพอใจและไม่พอใจ ๒) หู ๓) จมูก ๔) ลิ้น ๕) กาย ๖) ใจย่อมเดือดร้อนเพราะธรรมารมณ์ที่น่าพอใจและไม่พอใจ จึงข้ามฝั่งนี้ไปยังฝั่งโน้นด้วยแพ โดยใช้มือและเท้าพาแพไป แล้วทรงเปรียบเทียบว่าอสรพิษ ๔ จำพวกเปรียบเหมือนมหาภูตรูป ๔ เป็นต้น^{๖๒}

ส่วนอีก ๑๐ พระสูตรที่เหลือมีโรปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยรถมีเนื้อหาและสาระสำคัญที่ เกี่ยวกับการคุ้มครองทวารในอินทรีย์ ๖ เหมือนนายสารถีบังคับม้าเทียมรถ และความสำรวมอินทรีย์ เหมือนการจับสัตว์ ๖ ชนิดนั้นมาผูกไว้กับหลัก สัตว์ทั้ง ๖ ชนิด นั้นก็ไม่สามารถหนีไปได้เป็นต้น

^{๕๙} โลก ในที่นี้ได้แก่ สังขารโลก โลกคือสังขาร หรือสภาวะธรรมที่มีการปรุงแต่งตามเหตุปัจจัย ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๒๒๘/๕๘.

^{๖๐} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๒๘/๑๔๗., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๒๘/๒๑๗.

^{๖๑} อสรพิษ ๔ จำพวก ในที่นี้ได้แก่ (๑) กัฏฐมุขะ ร่างกายที่ถูกงูกัฏฐมุขะกัด จะแข็งกระด้าง เหมือนไม้แห้ง (๒) ปุติมุขะ ร่างกายที่ถูกงูปุติมุขะกัด จะมีน้ำเหลืองไหลเยิ้ม เหมือนขนุนสุกเน่า (๓) อัคคิมุขะ ร่างกายที่ถูกงูอัคคิมุขะกัด จะไหม้กระจายไป เป็นเหมือนกำขี้เถ้าและกำแกลบ (๔) สัตถมุขะ ร่างกายที่ถูกงูสัตถมุขะกัดย่อมขาดเป็นช่อง เป็นเหมือนที่ที่ถูกฟ้าผ่า ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๒๓๘/๖๑-๖๒.

^{๖๒} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๓๘/๑๔๗., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๓๘/๒๓๖.

๔.๓ เนื้อหาสาระสำคัญในเวทนาสังยุต

เวทนาสังยุตมี ๓๑ สูตร คำว่า เวทนา มีวิเคราะห์ว่า เวทยติ อารมณฺรสํ อนุภาตตีติ เวทนา ธรรมชาติที่เสวยรสอารมณ์ (วิท ธาตุในความหมายว่ารู้ เสวย ยุ ปัจจัย อา อิต พุทธิ อี เป็น เอ แปลง ยุ เป็น อน)^{๖๓} เวทนา + สังยุต = เวทนาสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องเวทนา หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับเวทนา ๓ คือ สุขเวทนา (ความรู้สึกละสุข) ทุกขเวทนา (ความรู้สึกละทุกข์) อทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกละสุขก็ไม่ใช่ทุกข์ก็ไม่ใช่) และเวทนา ๒ คือ เวทนาทาง กาย (ความรู้สึกละทางกาย) เวทนาทางใจ (ความรู้สึกละทางใจ) เวทนา ๕ เวทนา ๖ และเวทนา ๘ ทรงชี้ความแตกต่างระหว่างปุถุชนกับพระอรียเจ้าว่า ถึงแม้จะเสวยอารมณ์เหมือนกัน ปุถุชนย่อมเสวยทั้งร่างกายและทางใจ ส่วนอริยบุคคลเสวยเฉพาะเวทนาทางกายเป็นต้น^{๖๔} มีทั้งหมด ๓๑ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๓ วรรคตัวอย่างเช่น

(๑) สคาถวรรค

สคาถวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสูตรที่มีคาถา ชื่อวรรคตั้งตามรูปแบบพระสูตรที่มีคาถา ๖ สูตร คือ พระสูตรที่ ๑-๖ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.สมาธิสูตร ว่าด้วยสมาธิ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเวทนา ๓ ว่า ๑) สุขเวทนา (ความรู้สึกละสุข) ๒) ทุกขเวทนา (ความรู้สึกละทุกข์) ๓) อทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกละสุขก็ไม่ใช่ทุกข์ก็ไม่ใช่)

สาวกของพระพุทธเจ้ามีจิตตั้งมั่น มีสติสัมปชัญญะ ย่อมรู้ชัดเวทนา เหตุเกิดแห่งเวทนา นิพพานอันเป็นที่ดับแห่งเวทนา และทางดำเนินให้ถึงความสิ้นไปแห่งเวทนาเหล่านั้น เพราะสิ้นเวทนา ภิกษุจึงเป็นผู้หมดความหิวปรินิพพานแล้ว^{๖๕}

ส่วนอีก ๙ พระสูตรที่เหลือมีสุขสูตรเป็นต้น พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า ผู้รู้เวทนา ๓ เป็นทุกข์ ย่อมคลายความยินดีในเวทนา ทรงสอนให้ละอนุสัยในเวทนา ๓ ได้แก่ ละ ราคะอนุสัยในสุขเวทนา ละภริฆานุสัยในทุกขเวทนา และละอวิชขานุสัยในอทุกขมสุขเวทนา มีเนื้อหาและสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน

(๒) รโหคตวรรค

รโหคตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยภิกษุผู้อยู่ในที่สงัด ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

^{๖๓} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๘๔๖.

^{๖๔} ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต, คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๒.

^{๖๕} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๔๙/๑๘๘., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๙/๒๗๐.

๑.โรคตสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้อยู่ในที่สงัด คือ ภิกษุรูปหนึ่งหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด เกิดความสงสัยเกี่ยวกับเวทนาขึ้น จึงเข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ที่ว่าการเสวยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นทุกข์นั้น หมายถึงอะไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า หมายถึง เวทนา ๓ คือ ๑) สุขเวทนา ๒) ทุกขเวทนา ๓) อทุกขมสุขเวทนา การที่สังขารไม่เที่ยง มีความสิ้นไป เสื่อมไป แยกไป ดับไป แปรผันไปเป็นธรรมดา แล้วทรงอธิบายความดับและความระงับแห่งสังขารว่าเกิดจากสมบัติ ๘ คือ ๑) เมื่อภิกษุเข้าปฐมฌาน วาจาที่ดับไป ๒) เมื่อเข้าทุติยฌาน วิตกวิจารณ์ที่ดับไป ๓) เมื่อเข้าตติยฌาน ปีติที่ดับไป ๔) เมื่อเข้าจตุตถฌาน ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกที่ดับไป ๕) เมื่อเข้าอากาสนัญจายตนฌาน^{๖๖} รูปสัญญาที่ดับไป ๖) เมื่อเข้าวิญญานัญจายตนฌาน^{๖๗} อากาสนัญจายตนสัญญาก็ดับไป ๗) เมื่อเข้าอากิญจัญจายตนฌาน^{๖๘} วิญญานัญจายตนสัญญาก็ดับไป ๘) เมื่อเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน อากิญจัญจายตนสัญญาก็ดับไป

ภิกษุเมื่อเข้าสัญญาเวทียตินิโรธ สัญญาและเวทนาจับดับไป ภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้ว รากะยอมดับไปโทสะยอมดับไป โมหะยอมดับไป สัญญาเวทียตินิโรธ และความสิ้นอาสวะ และตรัสว่า ปัสสัทธิเกิดจากรูปฌาน ๔ สัญญาเวทียตินิโรธ และความสิ้นอาสวะ^{๖๙}

ส่วนอีก ๙ พระสูตรที่เหลือมีปัญจกัณฐสูตรเป็น คือ ช่างไม้ซื้อปัญจกัณฐะกับท่านพระอุทายีสันทนา กันเรื่องเวทนามีเท่าไร แต่ตกลงกันไม่ได้ จึงเข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาค พระองค์ตรัสว่ามีหลายประเภทขึ้นอยู่กับเหตุซึ่งมีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับเวทนา ๓ คล้ายคลึงกัน

(๓) อัญญสทปริยายวรรค

อัญญสทปริยายวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยบรรยาย ๑๐๘ ประการ ชื่อวรรค ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตรที่ ๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตร มีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

^{๖๖} อากาสนัญจายตนฌาน หมายถึงฌานที่กำหนดอากาศ คือช่องว่างอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ เป็นขั้นที่ ๑ แห่งอรูปรูปาน ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๑๔/๓๐๘.

^{๖๗} วิญญานัญจายตนฌาน หมายถึงฌานที่กำหนดวิญญานอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ เป็นขั้นที่ ๒ แห่งอรูปรูปาน ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๑๔/๓๐๘.

^{๖๘} อากิญจัญจายตนฌาน หมายถึงฌานที่กำหนดภาวะอันไม่มีอะไร(ความว่าง)เป็นอารมณ์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัญญัคคะ (ที่สุดแห่งสัญญา) เพราะเป็นภาวะสุดท้ายแห่งการมีสัญญากล่าวคือ ผู้บรรลุดอกัญจัญจายตนฌานแล้วขั้นต่อไปจะเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานบ้าง เข้าถึงสัญญาเวทียตินิโรธบ้าง ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๑๔/๓๐๘.

^{๖๙} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๕๙/๑๙๙., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๕๙/๒๘๔.

๑. สิวกสูตร ว่าด้วยสิวกปริพาชก พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ คือ ปริพาชกชื่อโมฬียสิวกะ^{๗๐} ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า พระองค์มีความคิดเห็นอย่างไรเกี่ยวกับสมณพราหมณ์บางพวกที่ถือทฤษฎีว่า เวทนา ๓ เกิดจากเหตุที่เคยทำไว้ในปางก่อน พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า คนเหล่านั้นเล่นไปหาแต่สิ่งที่ตนรู้และสิ่งสมมติแล้วทรงแสดงเหตุให้เกิดเวทนา ๘ ประการ คือ ๑) เวทนาบางอย่างมีดี เป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในกายนี้ก็มี การที่เวทนาบางอย่างซึ่งมีดีเป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในกายนี้ บุคคลพึงรู้ได้เองนี้ก็มี การที่เวทนาบางอย่างซึ่งมีดีเป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในกายนี้ ชาวโลกสมมติว่าเป็นความจริงก็มี ในข้อนั้นสมณพราหมณ์เหล่าใดมีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุรุษบุคคลนี้สวดยสุข ทุกข์ หรืออทุกขมสุขอย่างใดอย่างหนึ่ง สุข ทุกข์หรืออทุกขมสุขทั้งหมดนั้นมีเหตุที่ได้ทำไว้ในปางก่อน ย่อมเล่นไปหาสิ่งที่ตนเองรู้และเล่นไปหาสิ่งที่ชาวโลกสมมติว่าเป็นความจริง เพราะฉะนั้นเราจึงกล่าวว่า เป็นความผิดของสมณพราหมณ์เหล่านั้น ๒) เวทนาบางอย่างมีเสลด เป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในกายนี้ก็มี ๓) เวทนาบางอย่างมีลม เป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในกายนี้ก็มี ๔) เวทนาบางอย่างมีดี เสลด ลม รวมกัน เป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในกายนี้ก็มี ๕) เวทนาบางอย่างมีฤดู เป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในกายนี้ก็มี ๖) เวทนาบางอย่างมีการบริหารกายไม่สม่ำเสมอเป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในกายนี้ก็มี ๗) เวทนาบางอย่างมีการถูกทำร้าย เป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในกายนี้ก็มี ๘) เวทนาบางอย่างมีผลกรรม เป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในกายนี้ก็มี

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ปริพาชกชื่อโมฬียสิวกะได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่ท่านพระโคตม พระภาชิตของท่านพระโคตมชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ขอท่านพระโคตมจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต^{๗๑}

ส่วนอีก ๙ พระสูตรที่เหลือมีอัฐสตุสูตรเป็นต้น คือ พระผู้มีพระภาคทรงจำแนกเวทนาเป็นประเภทต่าง ๆ คือ เวทนา ๒ เวทนา ๓ เวทนา ๕ เวทนา ๖ เวทนา ๑๘ เวทนา ๓๖ และเวทนา ๑๐๘ และพระองค์ทรงรู้เวทนา ความเกิด ปฏิปทาที่ให้ถึงความเกิดแห่งเวทนา ความดับ ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับ แห่งเวทนา คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากเวทนาซึ่งมีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับเวทนา ๓ คล้ายคลึงกัน

๔.๔ เนื้อหาสาระสำคัญในมาตุคามสังยุต

มาตุคามสังยุตมี ๓๔ สูตร คำว่า มาตุคาม มีวิเคราะห์ว่า มาตา วีย คจฉตีติ มาตุคาโม ผู้เป็นไปเหมือนมารดา (มาตุ บทหน้า คมฺ ธาตุในความหมายว่าไป ถึง เป็นไป ณ ปัจจัย พฤทธิ อ เป็นอา) หรือว่า มาตา วีย คายตีติ มาตุคาโม ผู้ขับกล่อมเหมือนมารดา (มาตุ บทหน้า เค ธาตุในความหมาย

^{๗๐} คำว่า สิวกะ เป็นชื่อตัว ส่วนโมฬียะเป็นชื่อเล่น เพราะชอบไว้ผมจุก ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๒๖๙/๑๔๒.

^{๗๑} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๖๙/๒๑๑., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๖๙/๓๐๑.

ว่าส่งเสียง ม ปัจจัย)^{๗๒} มาตุคาม + สังยุต = มาตุคามสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องมาตุคาม หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับลักษณะชีวิต ความเป็นอยู่ ความปรารถนา และคติภพของมาตุคามหรือสตรีเช่น กล่าวถึงสตรีที่มีคุณสมบัติเท่าไรจึงจะเป็นที่ถูกใจและไม่ถูกใจบุรุษ กล่าวถึงทุกข์ของสตรี กล่าวถึงธรรมที่ทำให้สตรีเข้าสู่อบายและสุคติ เป็นต้น^{๗๓} มีทั้งหมด ๓๔ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๓ วรรค ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

(๑) ปฐมเปยยาลวรรค

ปฐมเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเปยยาล หมวดที่ ๑ คำว่า เปยยาล โดยทั่วไป หมายถึงเครื่องหมายละคำหรือข้อความ ในภาษาบาลีใช้ว่า ฯปะฯ (อ่านว่า เป) ใช้สำหรับละข้อความ ในภาษาไทยใช้ว่า ฯลฯ (อ่านว่า ละ) เรียกว่า ไปยาลใหญ่ ใช้สำหรับละข้อความ แต่ถ้าละคำ ใช้ว่า ฯ เรียกว่า ไปยาลน้อย เช่น กรุงเทพฯ ฯ ในที่นี้หมายถึงหมวดพระสูตรที่เกี่ยวกับมาตุคามซึ่งทรงแสดงไว้ โดยย่อ หรือที่พระธรรมสังคากาจารย์นำมาแสดงไว้โดยย่อ เช่น ในพุทธยเปยยาลวรรคข้างหน้า ในปฐมเปยยาลวรรค มีพระสูตรที่เกี่ยวกับมาตุคามทั้งหมด ๑๔ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.มาตุคามสูตร ว่าด้วยมาตุคามที่ไม่น่าพอใจและน่าพอใจของบุรุษ คือ ทรงแสดงองค์ประกอบของหญิงที่ชายไม่พอใจและที่ชายพอใจ ฝ่ายละ ๕ ประการ เปรียบเทียบกัน องค์ประกอบของหญิงที่ชายไม่พอใจ คือ ๑) รูปร่างงาม ๒) ไม่มีโรคทรัพย์ ๓) ไม่มีศีล ๔) เกียจคร้าน ๕) ไม่อาจให้กำเนิดลูกแก่เขาได้ ส่วนองค์ประกอบของหญิงที่ชายพอใจ มีนัยตรงกันข้าม^{๗๔}

ส่วนอีก ๑๓ พระสูตรที่เหลือมีปริสสูตร คือ ทรงแสดงองค์ประกอบของชายที่หญิงไม่พอใจและที่หญิงพอใจ ฝ่ายละ ๕ ประการ มีนัยตรงกับองค์ประกอบของหญิงในมาตุคามสูตร และอาเวณิกทุกขสูตรเป็นต้น ว่าด้วยความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคาม คือ ทรงแสดง ความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคาม ๕ ประการ ได้แก่ (๑) ต้องจากญาติไปสู่ตระกูลของ สามิตั้งแต่วัยรุ่น (๒) ต้องมีระดู (ประจำเดือน) (๓) ต้องมีกรรม (๔) ต้องคลอดลูก (๕) ต้องบำเรอชาย มีเนื้อหาและสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน

^{๗๒} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๗๐๐.

^{๗๓} ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๒.

^{๗๔} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๘๐/๒๑๙., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๘๐/๓๑๓.

๓.๒ ทุติยเปยยาลวรรค

ทุติยเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเปยยาล หมวดที่ ๒ หมายถึง หมวดพระสูตรที่ พระธรรมสังคาหกาจารย์นำมาจัดเรียงไว้โดยย่อ ข้อความบางตอนคล้ายกับปฐมเปยยาลวรรค ต่างแต่ เนื้อหาที่เป็นองค์ธรรม กล่าวคือ ในวรรคนี้ รวมพระสูตรที่ว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้มาตุคามไปเกิดใน สุคติโลกสวรรค์ ซึ่งมีนัยตรงกันข้ามกับธรรม ๕ ประการ ในพระสูตรที่ ๖-๑๔ ของปฐมเปยยาลวรรค

(๓)พลวรรค

พลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยกำลัง หมายถึงกำลังของมาตุคามและบุรุษ ซึ่งวรรคนี้ตั้งตาม สาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑-๗ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความ สำคัญเช่น

๑.วิสารทสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้แก้ลักล้า คือ ทรงแสดงว่า มาตุคามผู้มีกำลัง ๕ ประการ ได้แก่ ๑) กำลังแห่งรูป ๒) กำลังแห่งทรัพย์ ๓) กำลังแห่งญาติ ๔) กำลังแห่งบุตร ๕) กำลังแห่งศีล เป็น ผู้แก้ลักล้าในการอยู่ครองเรือน^{๗๕}

ส่วนอีก ๙ พระสูตรที่เหลือมีปสัยหสูตร ว่าด้วยมาตุคามที่ครอบงำสามี คือ ทรงแสดงว่า มาตุคามผู้มีกำลัง ๕ ประการเหมือนในพระสูตรที่ ๑ สามารถครอบงำสามีได้ อภิภุยสูตร ว่าด้วย มาตุคามที่ครองใจสามี คือ ทรงแสดงว่า มาตุคามผู้มีกำลัง ๕ ประการเหมือนในพระสูตรที่ ๑ สามารถ ครองใจสามีไว้ได้ และฐานสูตร ว่าด้วยฐานะที่มาตุคามได้ยากและได้ง่าย คำว่า ฐานะ ในที่นี้ หมายถึง ความปรารถนาหรือสิ่งที่ปรารถนาของมาตุคาม ๕ ประการ คือ (๑) ขอให้ ไปเกิดในตระกูลที่เหมาะสม (๒) เมื่อได้ตามข้อที่ ๑ แล้ว ขอให้ไปสู่ตระกูลที่เหมาะสม (๓) เมื่อได้ตามข้อที่ ๑-๒ แล้ว ขออย่าให้มี หญิงอื่นมาร่วมสามี (๔) เมื่อได้ตามข้อที่ ๑-๓ แล้ว ขอให้มิบุตร (๕) เมื่อได้ตามข้อที่ ๑-๔ แล้ว ขอให้ ครองใจสามีไว้ได้(ตลอด ไป) ทรงแสดงว่า ฐานะ ๕ ประการนี้ มาตุคามผู้ไม่เคยทำบุญไว้จะได้โดยยาก แต่ผู้ที่เคยทำบุญไว้จะได้โดยง่าย มีเนื้อหาและสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน

^{๗๕} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๐๔/๒๒๖., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๐๔/๓๒๗.

๔.๕ เนื้อหาสาระสำคัญในชัมพูชาทกสังยุต

ชัมพูชาทกสังยุต มี ๑๖ สูตร คำว่า ชัมพูชาทก มีวิเคราะห์ว่า^{๗๖} ชัมพูชาทกปริพาชิกาย อปจัจ ชัมพูชาทโก ผู้เป็นเหล่าก่อกำแห่งนางชัมพูชาทกปริพาชิกา (ชัมพูชาทก บทหน้า ฌาน ปัจจย^{๗๗} ชัมพูชาทก + สังยุต = ชัมพูชาทกสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องชัมพูชาทกปริพาชก หมายถึง ประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยปัญหาของชัมพูชาทกปริพาชกที่ถามท่านพระสารีบุตร และได้บันทึกคำถามปัญหาธรรมของพระสารีบุตรที่ปริพาชกนี้ไปถามท่าน เป็นกรให้คำจำกัดความสั้นๆ น่าสนใจเช่น ถามว่า นิพพานคืออะไร ตอบว่า ความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะเป็นต้น^{๗๘} มีทั้งหมด ๑๖ สูตร ไม่จัดแบ่งเป็นวรรคเหมือนในมาตุคามสังยุต ชื่อและสาระสำคัญของพระสูตรแต่ละสูตรในสังยุตนี้ตั้งตามสาระของปัญหาแต่ละปัญหา แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.นิพพานปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องนิพพาน พระสูตรเกิดขึ้นที่หมู่บ้านนาลกคาม แคว้นมคธ คือ ชัมพูชาทกปริพาชก ถามว่า นิพพานเป็นอย่างไร จะรู้แจ้งได้อย่างไร

พระเถระตอบว่า นิพพาน คือความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ รู้แจ้งได้ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ ๑) สัมมาทิฐิ ๒) สัมมาสังกัปปะ ๓) สัมมาวาจา ๔) สัมมากัมมันตะ ๕) สัมมาอาชีวะ ๖) สัมมาวายามะ ๗) สัมมาสติ ๘) สัมมาสมาธิ นี่คือมรรค นี่คือปฏิบัติเพื่อให้แจ้งนิพพานนั้น^{๗๙}

ส่วนอีก ๑๕ พระสูตรที่เหลือมีหรือหัตตปัญหาสูตร มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอริยมรรคมีองค์ ๘ คล้ายคลึงกัน

๔.๖ เนื้อหาสาระสำคัญในสามัญทกสังยุต

สามัญทกสังยุตมี ๒ สูตร คำว่า สามัญทก มีวิเคราะห์ว่า สามัญทกปริพาชิกาย อปจัจ ผู้เป็นเหล่าก่อกำแห่งนางสามัญติกปริพาชิกา (สามัญทก บทหน้า ฌาน ปัจจย^{๘๐} สามัญทก + สังยุต = สามัญทกสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องสามัญทกปริพาชก หมายถึงประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยปัญหา

^{๗๖} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๘๔๖.

^{๗๗} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๗๒๒.

^{๗๘} ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๒.

^{๗๙} ส.สฟา. (บาลี) ๑๘/๓๑๔/๒๓๑., ส.สฟา. (ไทย) ๑๘/๓๑๔/๓๓๕.

^{๘๐} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๗๒๒.

ของสามัญทกปริพาชกที่ถามท่านพระสารีบุตร เป็นพระสูตรสั้นๆ ที่เกี่ยวกับนิพพานและทางบรรลุนิพพาน^{๘๑} มีทั้งหมด ๒ สูตรคือ

๑. สามัญทกสูตร ว่าด้วยสามัญทกปริพาชก พระสูตรเกิดขึ้นที่ฝั่งแม่น้ำคงคา เขตอุกกเจลกนคร แคว้นกาสิ คือ สามัญทกปริพาชกถามปัญหาเกี่ยวกับนิพพานกับท่านสารีบุตรที่เรียกกันว่านิพพานคืออะไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะและความสิ้นโมหะ นี้เรียกว่านิพพาน ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งนิพพานคือ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อให้แจ้งนิพพานนั้น ได้แก่

๑) สัมมาทิฏฐิ ๒) สัมมาสังกัปปะ ๓) สัมมาวาจา ๔) สัมมากัมมันตะ ๕) สัมมาอาชีวะ ๖) สัมมาวายามะ ๗) สัมมาสติ ๘) สัมมาสมาธิ นี่คือมรรค นี่คือปฏิบัติเพื่อให้แจ้งนิพพานนั้น^{๘๒}

ส่วนพระสูตรที่ ๒ ชื่อว่า ทุกกรสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ทำได้ยาก พระเถระตอบเหมือนในนิพพานปัญหาสูตรและทุกกรปัญหาสูตรแห่งขัมพูชาทกสังยุตตามลำดับ

๔.๗ เนื้อหาสาระสำคัญในโมคคัลลานสังยุต

โมคคัลลานสังยุตมี ๑๑ สูตร คำว่า โมคคัลลาน มีวิเคราะห์ว่า โมคคัลลีพราหมณียา อปัจจโมคคัลลาโน ผู้เป็นเหล่าก่อนแห่งนางโมคคัลลีพราหมณี (โมคคัลลี บทหน้า ฌาน ปัจจย^{๘๓} โมคคัลลาน + สังยุต = โมคคัลลานสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องพระมหาโมคคัลลานะ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับพระมหาโมคคัลลานะ ส่วนมากเป็นโอวาทที่ท่านพระมหาโมคคัลลานะสอนภิกษุทั้งหลายเช่น เรื่องรูปฌาน อรูปฌาน ที่แสดงแก่ท้าวสักกะเทวราชก็มีบ้าง^{๘๔} มีทั้งหมด ๑๑ สูตร ๘ สูตรแรกว่าด้วยปัญหาเรื่องฌานสมาบัติ พระสูตรที่ ๙ ว่าด้วยสมาธิ พระสูตรที่ ๑๐-๑๑ ว่าด้วยพระรัตนตรัย แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. ปฐมฌานปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องปฐมฌาน พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ท่านพระมหาโมคคัลลานะเรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า เมื่อผมหลับเฝ้าอยู่ในที่สงบในที่นี้ได้เกิดความคิดคำนึงขึ้นมาว่า ที่เรียกกันว่า ปฐมฌานปฐมฌานเป็นอย่างไร ผมนั้นได้มีความคิดว่า

^{๘๑} ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๒.

^{๘๒} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๓๐/๒๓๘., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๓๐/๓๔๘.

^{๘๓} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๗๒๒.

^{๘๔} ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๒.

ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก
 วิจารณ์ ปิติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ นี้เรียกว่า ปฐมฌาน ฉะนั้นสังัดจากกามและอกุศลธรรม
 ทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เมื่อผมอยู่ด้วยวิหารธรรม
 นี้ สัญญาณสมาธิ (การใส่ใจสัญญา) ประกอบด้วยกาม^{๘๕} ก็ปรากฏขึ้น

พระผู้มีพระภาคเสด็จมาหาผมด้วยฤทธิ์แล้วได้ตรัสว่า โมคคัลลานะผู้เป็นพราหมณ์ เธอ
 อย่าประมาทปฐมฌาน จงดำรงจิตไว้ในปฐมฌาน จงทำจิตให้เป็นหนึ่งผุดขึ้นในปฐมฌานจงตั้งจิตไว้ให้
 มั่นในปฐมฌาน ต่อมา ฉะนั้นสังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก
 วิจารณ์ ปิติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ ก็บุคคลเมื่อจะพูดให้ถูกฟังพูดว่า พระสาวกผู้ที่พระศาสดา
 ทรงอนุเคราะห์แล้วถึงความเป็นผู้รู้ที่ยิ่งใหญ่ บุคคลเมื่อจะพูดให้ถูก ฟังพูดถึงผมว่า พระสาวกผู้ที่
 พระศาสดาทรงอนุเคราะห์แล้ว ถึงความเป็นผู้รู้ที่ยิ่งใหญ่^{๘๖}

ส่วนอีก ๑๐ พระสูตรที่เหลือมีเหตุยัชฌานปัญหาสูตร ตติยัชฌานปัญหาสูตร และ จตุตถัช
 ฌานปัญหาสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน

๔.๘ เนื้อหาสาระสำคัญในจิตตสังยุต

จิตตสังยุตมี ๑๐ สูตร คำว่า จิตต มีวิเคราะห์ว่า จิตตคหบดีพราหมณียา อปจจํ จิตโต ผู้
 เป็นเหล่าก้อแห่งนางพราหมณีที่เป็นคหบดีชื่อว่าจิตตะ (จิตต บทหน้า ฌาน ปัจจัย^{๘๗} จิตต + สังยุต
 = จิตตสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องจิตตคหบดี หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับจิตตคหบดี (ชาว
 เมืองมัจฉิกาสันท์ แคว้นกาสิ เจ้าของอัมพวาฏวัน) ผู้เป็นธรรมกถึกและความความอ่อนน้อมต่อ
 พระสงฆ์มาก เธอมักหาเวลาไปสนทนาธรรมกับพระภิกษุสงฆ์เสมอ สังยุตต์นี้เป็นการประมวลบท
 สนทนาธรรมหัวข้อต่างๆ เช่น การสังขาร วิสสังขาร สัญญาเวทิต นิโรธ วิมุตติ มีสูตรที่น่าสนใจ
 สำหรับชาวพุทธทั่วไปสูตรหนึ่ง คือ คิลานสูตรเป็นต้น^{๘๘} มีทั้งหมด ๑๐ สูตร ไม่จัดเป็นวรรค แต่ละสูตร
 มีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. **สัญญาชนสูตร** ว่าด้วยสังโยชน์ พระสูตรเกิดขึ้นที่อัมพวาฏวัน เมืองมัจฉิกาสันท์ คือ
 จิตตคหบดีสนทนาธรรมกับภิกษุทั้งหลายเรื่องสังโยชน์กับธรรมที่เกี่ยวแก่สังโยชน์ว่าต่างกันหรือไม่

^{๘๕} ประกอบด้วยกาม ในที่นี้หมายถึงประกอบด้วยนิวรรณ์ ๕ ประการ (คือ กามฉันทะ พยาบาท
 ถีนมิทธะอุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา) ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๓๓๒-๓๓๙/๑๕๑.

^{๘๖} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๓๒/๒๔๐., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๓๒/๓๕๐.

^{๘๗} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า
 ๗๒๒.

^{๘๘} ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๓.

จิตตคหบดีเห็นว่า ต่างกันทั้งอรรถและพยัญชนะ โดยอุปมาเรื่องโค ๒ ตัว คือ โคดำกับโคขาวที่เขาผูกเชือกรวมกันไว้ว่า โคทั้งสองแม้จะเกี่ยวเนื่องกันเพราะเชือก แต่จริง ๆ แล้ว ไม่เหมือนกันเลย ขอนี้ฉันทุ อุไปมยก็ฉันทุเหมือนกัน อายุตนะภายในกับอายุตนะภายนอกต่างกันคือ ๑) ตาไม่เกี่ยวข้องกับรูป รูปก็ไม่เกี่ยวข้องกับตา แต่เพราะอาศัยตาและรูปทั้งสองนั้นฉันทุราคะจึงเกิดขึ้น ตาและรูปนั้นจึงเกี่ยวข้องในฉันทุราคะนั้น ๒) หูไม่เกี่ยวข้องกับเสียง... ๓) จมูกไม่เกี่ยวข้องกับกลิ่น ... ๔) ลิ้นไม่เกี่ยวข้องกับรส ...๕) กายไม่เกี่ยวข้องกับโณภูฐัพพะ ๖) ใจไม่เกี่ยวข้องกับธรรมารมณฺ์ ธรรมารมณฺ์ก็ไม่เกี่ยวข้องกับใจ แต่เพราะอาศัยใจและธรรมารมณฺ์ทั้งสองนั้นฉันทุราคะจึงเกิดขึ้น ใจและธรรมารมณฺ์นั้นจึงเกี่ยวข้องในฉันทุราคะนั้น คหบดี เป็นลาภของท่าน ท่านได้ดีแล้ว ที่ปัญญาจักขุของท่านยังลงในพระพุทฺทพจนฺ์ที่ลึกลับ^{๘๙}

ส่วนอีก ๑๐ พระสูตรที่เหลือมีมหกปาฏิหาริยสูตร พระมหกะผู้เป็นพระบวชใหม่ในคณะสงฆ์ที่มาพักในอัมพวาภูวันของจิตตคหบดี แต่เป็นผู้มีฤทธิ์มาก สามารถแสดงฤทธิ์ให้มีลมเย็นและฝนตกลงมาจัดความร้อนในขณะนั้นได้ จิตตคหบดีเห็นแล้วนิมนต์ให้แสดงฤทธิ์ให้ดูบ้างเป็นต้น

๔.๙ เนื้อหาสาระสำคัญในคามณิสงยุต

คามณิสงยุตมี ๑๓ สูตร คำว่า คามณิ มีวิเคราะห์ว่า คามิ เนตติ คามณิ ผู้นำหมู่บ้าน (คามบพหน้า นี้ ธาตุในความหมายว่านำไป ฉิ ปัจจัย แปลง น เป็น ณ รัสสะ อี เป็น อิ)^{๙๐} คามณิ + สงยุต = คามณิสงยุต แปลว่า ประมวลเรื่องผู้ใหญ่บ้าน หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับผู้ใหญ่บ้าน เป็นเทศนาที่แสดงแก่นายบ้านหลายคนเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ที่เป็นธรรมพื้นฐานเช่น การใช้สอยโภคทรัพย์ เรื่องศีล ๕ เป็นต้น^{๙๑} มีทั้งหมด ๑๓ สูตร ไม่จัดแบ่งเป็นวรรค แต่ละสูตรมีความหมาย และใจความสำคัญเช่น

๑. **ฉันทุสูตร** ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อฉันทุ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ ผู้ใหญ่บ้านชื่อฉันทุ (ผู้ดุร้าย) เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามว่า เพราะเหตุไร คนบางคนจึงดุร้ายและเพราะเหตุไร คนบางคนจึงสงบเสงี่ยม พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

๑) คนบางคนในโลกนี้ยังละระคาจะไม่ได้เพราะละระคาจะไม่ได้ คนอื่นจึงยั่วให้โกรธได้ เมื่อคนอื่นยั่วให้โกรธ ย่อมแสดงความโกรธให้ปรากฏ เขาจึงถึงความนับว่า เป็นคนดุร้าย

๒) ละโทสะไม่ได้ เพราะละโทสะไม่ได้ คนอื่นจึงยั่วให้โกรธได้ เมื่อคนอื่นยั่วให้โกรธย่อมแสดงความโกรธให้ปรากฏ เขาจึงถึงความนับว่า เป็นคนดุร้าย

^{๘๙} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๔๓/๒๕๗., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๔๓/๓๗๐.

^{๙๐} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๗๒๒.

^{๙๑} ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๓.

๓) ละโมหะไม่ได้ เพราะละโมหะไม่ได้ คนอื่นจึงยั่วให้โกรธได้ เมื่อคนอื่นยั่วให้ โกรธย่อมแสดงความโกรธให้ปรากฏ เขาจึงถึงความนับว่า เป็นคนดุร้าย

ผู้ใหญ่บ้าน นี่เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้คนบางคนในโลกนี้ถึงความนับว่าเป็นคนดุร้าย เป็น คนดุร้าย ส่วนคนที่สงบเสงี่ยมเพราะละอกุศลธรรมเหล่านั้นได้ซึ่งมีนัยตรงกันข้าม^{๑๒}

๔.๑๐ เนื้อหาสาระสำคัญในอสังขตสังยุต

อสังขตสังยุตมี ๔๔ สูตร คำว่า อสังขต^{๑๓} แยกเป็น (น+ ส + กร+ต อาเทศ น เป็น อ, นิคหิต เป็น ง, ก เป็น ข, ลบ ร ที่สุดธาตุ) คำว่า อสังขต คือ พระนิพพาน, อสังขตธรรม, ธรรมที่ไม่ถูก ปัจจัยปรุงแต่ง, มีวิเคราะห์ว่า อสังขตตณฺติ นิพพาน^{๑๔} อสังขตธรรม ได้แก่ นิพพาน. และว่า น สงฺขตฺ สงฺขตลกฺขณฺนํตณฺติ จ อสังขตฺ.^{๑๕} นิพพานไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง และเว้นจากลักษณะที่ถูกปรุงแต่ง จึง ชื่อว่า อสังขตะ, และว่า ปจฺจเยหิ น สงฺกรียเตติ นิพพานไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง จึงชื่อว่า อสังขตะ^{๑๖} อสังขต+สังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องอสังขตธรรม หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอสังขตธรรม ซึ่งแปลว่า สิ่งที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ ได้แก่ ความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ และธรรมที่มีลักษณะอย่าง เดียวกันนี้ ที่เป็นไพบูลย์ของนิพพานแล้วทรงแสดงทางไปสู่สังขตะหลายนัยเช่น สมถะและวิปัสสนา สมาธิทั้งที่มีวิตกและวิจารณ์ สมาธิที่มีแต่วิตกไม่มีวิจารณ์ สมาธิที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารณ์ อัปปณิหิตสมาธิ อนิมิตตสมาธิ สุกญุตสมาธิและสติปัญญาเป็นต้น^{๑๗} มีพระสูตรทั้งหมด ๔๔ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๒ วรรค ดังมีรายละเอียด ต่อไปนี้

(๑)ปฐมวรรค

ปฐมวรรค แปลว่า หมวดที่ ๑ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๑ สูตร ต่างว่าด้วยอสังขตธรรมและ ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม ชื่อพระสูตรตั้งตามชื่อของธรรมที่เป็นทางให้ถึงอสังขตธรรม แต่ละสูตรมีความ หมายและใจความสำคัญเช่น

๑.กายคตาสติสูตร ว่าด้วยกายคตาสติ หมายถึงสติอันเป็นไปในกาย พระสูตรเกิดขึ้นที่ พระเชตะวันกรุงราชคฤห์ คือ พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า เราจักแสดงอสังขต ธรรม (สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้) และทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง

^{๑๒} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๕๓/๒๗๖., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๕๓/๓๙๔.

^{๑๓} พระมหาสมปอง มุทีโต, คัมภีร์ อภิธานวรรณนา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์คำรินทร์ตั้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๔.

^{๑๔} ชุ.อุ.อ. (บาลี) ๔๓/๓๗๔.

^{๑๕} ชุ.อุ.อ. (บาลี) ๗๓/๔๒๒.

^{๑๖} ชุ.อุ.อ. (บาลี) ๗๓/๔๒๒.

^{๑๗} ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๔

คือ ๑) อสังขตธรรม คืออะไร คือ ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ และความสิ้นโมหะนี้เราเรียกว่า อสังขตธรรม๒) ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม คืออะไรคือ กายคตาสตินี้เราเรียกว่า ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม อสังขตธรรมเราได้แสดงแล้วและทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมเราได้แสดงแล้วแก่เธอทั้งหลายอย่างนี้ กิจใดที่ศาสดาผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล ผู้อนุเคราะห์ พึงอาศัยความอนุเคราะห์กระทำแก่สาวกทั้งหลาย กิจนั้นเราก็ได้กระทำแล้วแก่เธอทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย นั้นโคนไม้ นั้นเรือนว่าง เธอทั้งหลายจงเพ่งพินิจ อย่าประมาทอย่าได้มีความร้อนใจในภายหลังนี้เป็นคำพราสอนสำหรับเธอทั้งหลายของเรา^{๙๘}

ส่วนอีก ๑๐ พระสูตรที่เหลือมีสมถวิปัสสนาสูตฺร และสุญญตสมาธิสูตรเป็นต้น คือ สมาธิกำหนดพิจารณาอนัตตลักษณะเพื่อให้เห็นความว่าง รวมทั้งอนิมิตตสมาธิ (สมาธิกำหนดพิจารณาอนิจจลักษณะ) และอัปนิหิตสมาธิ (สมาธิกำหนดพิจารณาทุกขลักษณะ) มีเนื้อหาและสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน

(๒) ทุตติยวรรค

ทุตติยวรรค แปลว่า หมวดที่ ๒ มีพระสูตรทั้งหมด ๓๓ สูตร ต่างว่าด้วยอสังขตธรรม หรือธรรมที่ใช้ชื่ออย่างอื่นอีกหลายอย่าง ล้วนเป็นไวยากรณ์ของนิพพาน และทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมหรือธรรมที่ใช้ชื่ออย่างอื่น คล้ายพระสูตรทั้ง ๑๑ สูตร ในปฐมวรรค แต่ในทุตติยวรรคนี้มีรายละเอียดมากกว่า แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ

๑.อสังขตสูตร ว่าด้วยอสังขตธรรม หมายถึงการสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ คือพระผู้มีพระภาคทรงแสดงทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมนี้เหมือนที่แสดงไว้ในพระสูตรที่ ๒-๑๑ ของปฐมวรรค ได้แก่ ๑) สมถกัมมัฏฐาน ๒) วิปัสสนากัมมัฏฐาน ๓) สวิตกกถาสมาธิ ๔) อวิตกกถาสมาธิ ๕) อวิตกกถาสมาธิ ๖) สุญญตสมาธิ ๗) อนิมิตตสมาธิ ๘) อัปนิหิตสมาธิ ๙) สติปัฏฐาน ๔ เช่น ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย^{๙๙} อยู่ นี้เราเรียกว่า ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม ๑๐) สัมมปธาน ๔ เช่น ภิกษุในธรรมวินัยนี้สร้างฉันทะ พยายาม ปรรากความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น^{๑๐๐} เพื่อป้องกันธรรมที่เป็นบาปอกุศลที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้นนี้เราเรียกว่า ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม ๑๑) อิทธิบาท ๔ เช่น ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันท สมาธิปธาน

^{๙๘} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๖๖/๓๑๙., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๖๖/๓๔๘.

^{๙๙} ธรรมทั้งหลาย ในที่นี้หมายถึงนิรณัน ๕ อุปาทานขันธ ๕ อายุตนะภายใน ๖ อายุตนะภายนอก ๖ โพชฌงค์ ๗ และอริยสัจ ๔ อ.จ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๓๙๐/๔๔๐.

^{๑๐๐} สร้างฉันทะ หมายถึงสร้างความพอใจใคร่จะทำกุศล พยายาม หมายถึงทำความเพียรบากบั่น ปรราก ความเพียร หมายถึงบำเพ็ญเพียรทั้งทางกายและทางใจ ประคองจิต หมายถึงยกจิตขึ้นพร้อม ๆ กับ ความเพียรทางกายและจิต มุ่งมั่น หมายถึงทำความเพียรเป็นหลักใหญ่ อ.จ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๓๙๔/๔๔๐.

สังขาร^{๑๐๑} นี้เราเรียกว่า ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม ๑๒) อินทรีย์ ๕ ๑๓) พละ ๕ ๑๔) โพชฌงค์ ๗ ๑๕) มรรคมรรค ๘

ทรงแนะนำภิกษุให้หาที่สังัดเจริญธรรมเหล่านี้คือ อสังขตธรรมเราได้แสดงแล้วและทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมเราได้แสดงแล้วแก่เธอทั้งหลายอย่างนี้ กิจใดที่ศาสดาผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล ผู้อนุเคราะห์พึงอาศัยความอนุเคราะห์กระทำแก่สาวกทั้งหลาย กิจนั้นเราก็ได้กระทำแล้วแก่เธอทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย นั่นโคนไม้ นั่นเรือนว่าง เธอทั้งหลายจงเพ่งพินิจ อย่าประมาทอย่าได้มีความร้อนใจในภายหลัง นี่เป็นคำพร่ำสอนสำหรับเธอทั้งหลาย^{๑๐๒}

ส่วนในพระสูตรที่เหลื่อมือนตสูตรคือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงทางที่ให้ถึงความไม่แน่นอนไป ๔๕ ประการ เหมือนในอสังขตสูตรเป็นต้น

๔.๑๑ เนื้อหาสาระสำคัญในอภัยกตสังยุต

อภัยกตสังยุตมี ๑๑ สูตร คำว่า อภัยกต แยกเป็น (น + วิ + อา + กร + ต^{๑๐๓}) ที่เป็นอภัยกต, ปานกลาง, ที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ หรือชี้ชัดลงไปว่าดีหรือชั่ว^{๑๐๔} อภัยกต+ สังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องอภัยกตปัญหา หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอภัยกตปัญหา คือ ปัญหาที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ (ไม่ทรงตอบ) ได้แก่ ปัญหาที่เกี่ยวกับอันทคาหิกทิวฏฐิ (ความเห็นที่ยึดถือที่สุด) มี ๑๐ อย่างคือ (๑) โลกเที่ยง (๒) โลกไม่เที่ยง (๓) โลกมีที่สุด (๔) โลกไม่มีที่สุด (๕) ชีวะอันนั้น สรรีระก็อันนั้น (ชีวะกับสรีระไม่ต่างกัน) (๖) ชีวะอย่างหนึ่ง สรรีระก็อย่างหนึ่ง (๗) สัตว์ (ภาษาเดิมใช้ว่า ตถาคต) ตายแล้วเกิดอีก (ไม่สูญ) (๘) สัตว์ตายแล้วไม่เกิดอีก (สูญ) (๙) สัตว์ตายแล้วเกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี (บาง อย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง) (๑๐) สัตว์ตายแล้วจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีก ก็มีใช่ (คือ พุดให้ตายตัวลงไปไม่ได้) ที่นักปราชญ์มักถามกันต่างๆ ที่พระพุทธรเจ้าทรงประกาศทำให้ชัดเจนต่อปัญหาเหล่านั้น ก็มีพระสาวกบางรูปให้ความสนใจอยู่ เมื่อไม่กล้าถามพระพุทธรเจ้าก็ไปถามพระเถระรูปอื่นเช่น พระสารีบุตร พระสารีบุตรตอบได้เพียงคำเดียว

^{๑๐๑} ฉันทสมาธิ หมายถึงสมาธิที่เกิดจากฉันทะ ปธานสังขาร หมายถึงความเพียรที่มุ่งมั่น (ปธาน) คำว่าฉันทสมาธิปธานสังขาร จึงหมายถึงสมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรที่มุ่งมั่น วิริยสมาธิ จิตตสมาธิ และวิมังสาสมาธิ ก็มีอรรถาธิบายเช่นเดียวกัน อภ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๓๙๘/๔๔๕.

^{๑๐๒} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๗๗/๓๒๑., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๗๗/๔๕๓.

^{๑๐๓} พระเทพสังฆาภิบาล (ชินวาทย์ สุธรรม) รศ.ดร. จำลอง สารพัดนึก, พจนานุกรม บาลี - ไทย ฉบับพุทธศาสนบัณฑิต, ๒๕๓๘, หน้า ๑๒๒.

^{๑๐๔} พระอุตรคณาธิการ (ชินวาทย์ สุธรรม) รศ.ดร. จำลอง สารพัดนึก, พจนานุกรม บาลี - ไทย ฉบับนักศึกษา, (กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๘๐.

ว่า ปัญหาข้อที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์^{๑๐๕} ส่วนรายละเอียดเรื่องอันทคาคหิกทิกฏฐิเหล่านี้มีในพรหมชาลสูตร ที่ขนิทาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกเล่ม ๙ และในทิกฏฐิกถา ปฏิสัมภิทามวรรค พระไตรปิฎกเล่ม ๓๑ ในสังยุตนี้ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอันทคาคหิกทิกฏฐิ มีทั้งหมด ๑๑ สูตร ไม่จัดแบ่งเป็นวรรค แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.เขมาสูตร ว่าด้วยเขมาภิกษุณี พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี คือ เขมาภิกษุณีผู้เป็นอัครสาวิกาของพระผู้มีพระภาค ขณะจาริกไปพักอยู่ที่โตรณวัตถุ ระหว่างกรุงสาวัตถีกับเมืองสาเกต พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จไปพบและได้สนทนากัน พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสถามถึงอันทคาคหิกทิกฏฐิข้อที่ ๗-๑๐

พระเถรีถวาย ผู้เป็นพหูสูต^{๑๐๖} ถวายพระพรว่า เป็นปัญหาที่พระผู้มีพระภาค ไม่ทรงตอบ ท้าวเธอตรัสถามถึงสาเหตุที่ไม่ทรงตอบ พระเถรีถวายพระพรเป็นเชิงปฏิปุจฉาพยากรณ์และอุปมาโวหาร ความว่า นักคำนวณ^{๑๐๗} นักประเมิน^{๑๐๘} หรือนักประมวล^{๑๐๙} ไม่สามารถจะนับทรายในแม่น้ำคงคาให้ถูกต้องว่า มีประมาณเท่านั้นเท่านั้นเม็ด ไม่สามารถจะนับน้ำในมหาสมุทรได้ถูกต้องว่า มีประมาณเท่านั้นเท่านั้นอาพหกะ^{๑๑๐} (ทะนาน) ฉนใด การจะบัญญัติติดถาคต (ในที่นี้พระเถรียกย้ายให้หมายถึงพระพุทธเจ้าอย่างที่ใช้ในพระพุทธศาสนา) ว่า หลังจากตายแล้ว “พระตถาคตเกิดอีก” ก็ดี “ไม่เกิดอีก” ก็ดี “ทั้งเกิดอีกและไม่เกิดอีก” ก็ดี และ “จะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่” ก็ดี ล้วนไม่ถูกต้องทั้งสิ้น ฉนนั้น เพราะจะบัญญัติติดถาคตด้วยรูป เวทนา สัญญา สังขาร หรือวิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเช่นนั้น พระตถาคตทรงละได้เด็ดขาดแบบถอนรากถอนโคน ไม่มีทางจะเกิดขึ้นได้อีกแล้ว

^{๑๐๕} ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๔.

^{๑๐๖} พหูสูต ในที่นี้ได้แก่ผู้ประกอบด้วยความเป็นพหูสูตทั้งทางปริยัติและปฏิเวธ ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๔๑๐/๑๗๕.

^{๑๐๗} นักคำนวณ หมายถึงผู้ฉลาดในการนับติดต่อกันไปไม่ขาดสาย (บาลี) ส.สพ.อ. ๓/๔๑๐/๑๗๕, ส.ฎีกา. (บาลี) ๒/๔๑๐/๔๕๙.

^{๑๐๘} นักประเมิน หมายถึงผู้ฉลาดในการนับด้วยนิ้วมือ ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๔๑๐/๑๗๕, ส.ฎีกา. (บาลี) ๒/๔๑๐/๔๕๙.

^{๑๐๙} นักประมวล หมายถึงผู้ฉลาดในการนับประมวล ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๔๑๐/๑๗๕, ส.ฎีกา. (บาลี) ๒/๔๑๐/๔๕๙.

^{๑๑๐} อาพหกะ คือ มาตราตวงอย่างหนึ่งที่ใช้ในสมัยพุทธกาล ได้แก่ ๔ กุฑวะ หรือปสตะ (พายมี) เป็น ๑ ปัตตะ ๔ ปัตตะเป็น ๑ อาพหกะ ๔ อาพหกะเป็น ๑ โทณะ ๔ โทณะเป็น ๑ มาณิกา ๔ มาณิกาเป็น ๑ ขารี ๒๐ ขารีเป็น ๑ วาหะ ๒๐ วาหะเป็น ๑ ธารณะ ๑๐ ธารณะเป็น ๑ ปละ ๑๐๐ ปละเป็น ๑๒ ตุลา ๒๐ ตุลาเป็น ๑ ภาระ อภิธา.ฎีกา.คธ. ๔๘๐-๔๘๔.

ต่อมา พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทูลถามปัญหาเหล่านี้กับพระผู้มีพระภาคอีก พระองค์ก็ตรัสตอบอย่างเดียวกับที่พระเถรีตอบ ท้าวเธอจึงตรัสชมเชยว่า นำอัครรรยจริง ไม่เคยปรากฏ ที่อรรธกับอรรธพญูชนะกับพญูชนะของพระศาสดากับของพระสาวิกาเทียบเคียงกันได้ เหมือนกันไม่ผิดเพี้ยนในบทที่สำคัญ^{๑๑๑}

ส่วนพระสูตรที่เหลือมีอนุราธสูตร มีสาระคล้ายกับพระสูตรที่ ๑ แต่ทรงขยายความให้ลึกซึ้งกว้างขวางกว่ามาก นับเป็นพระสูตรที่น่าศึกษามาก โดยเฉพาะผู้สนใจปรัชญาอินเดียโบราณ และโมคคัลลานสูตรเป็นต้นที่พระมหาโมคคัลลანะตอบปัญหาเกี่ยวกับอันทคาหิกทฎฐิทั้ง ๑๐ มีเนื้อหาและสาระสำคัญคล้ายคลึงกันเป็นต้น

๔.๑๒ สรุปท้ายบท

เมื่อมองภาพรวมของคัมภีร์สังยุตตนิกายสฬายตนวรรค เล่มนี้ ตามที่ได้แนะนำมาโดยสังเขป เพื่อชี้ให้เห็นว่า ในสฬายตนวรรค มีลักษณะเฉพาะอะไรบ้างที่เป็นเอกลักษณ์ของสังยุตตนิกายโดยรวมวิธีจัดหมวดหมู่พระสูตรของสังยุตตนิกาย มีดังนี้

(๑) ประมวลพระสูตรที่มีเนื้อหาเรื่องเดียวกันหรือเป็นหมวดธรรมหมวดเดียว กันมารวมไว้ด้วยกัน ในชั้นต้น จัดรวมไว้เป็นกลุ่ม หรือหมวดใหญ่ ๆ เรียกว่า สฬายตนวรรค หมวดพระสูตรที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ คือ พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๘ (ที่กำลังกล่าวถึงนี้)

(๒) แต่ละวรรคแบ่งย่อยออกเป็นกลุ่มเรื่อง เรียกว่า สังยุต แปลว่า ประมวล เรื่อง คือ ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเดียวกันมารวมไว้ในสังยุตเดียวกัน เช่น สฬายตนวรรคที่กำลังกล่าวถึงนี้แบ่งเป็น ๑๐ สังยุต ได้แก่ สฬายตนสังยุต ประมวลเรื่องอายตนะ ๖ เวทนาสังยุต ประมวลเรื่องเวทนา (สุข ทุกข์ และมีใช้สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดจากอายตนะ ๖) มาตุคามสังยุต ประมวลเรื่องมาตุคาม (เช่น คุณสมบัติของหญิงที่ชายพอใจ มีรูปสวย รวยทรัพย์ เป็นต้น ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับอายตนะ ๖) ชัมพูชาทกสังยุต ประมวลเรื่องชัมพูชาทกปริพาชก (ผู้ถามปัญหาเกี่ยวกับอายตนะ ๖) เป็นต้น

ส่วนลักษณะเด่นเฉพาะของสฬายตนวรรค ได้แก่ ตัวเนื้อหาของสฬายตนวรรค ที่จัดเข้าหมวดหมู่ในแต่ละสังยุตอย่างสอดประสานกลมกลืนเป็นอย่างดี ไม่มีส่วนไหนเป็นส่วนเกินเลย ลองพิจารณาบททวนอีกครั้ง ดังนี้

(๑) สฬายตนสังยุต ว่าด้วยอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และเวทนา ๓ ที่เกิดจากอายตนะภายใน-ภายนอก วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ เช่น ตาเห็นรูปที่น่าพอใจ เกิดสุขเวทนาขึ้น ถ้าตาเห็นรูปที่ไม่น่าพอใจ ก็เกิดทุกข์เวทนา เป็นต้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเรื่อง

^{๑๑๑} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๔๑๐/๓๒๙., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๑๐/๔๖๖.

อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ และสัมผัส ๖ ไว้ในลักษณะต่าง ๆ ดังปรากฏในพระสูตรทั้งหลายของวรรคนี้ เพื่อชี้ให้เห็นว่า สิ่งเหล่านี้เป็นบ่อเกิดแห่งบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นบ่อเกิดแห่งทุกข์ โทมนัสนานาประการ และเป็นบ่อเกิดแห่งความเห็นผิดและถือผิดต่าง ๆ เช่น ทรงแสดงไว้ในอาทิตตสูตรหรืออาทิตตปริยายสูตร ว่า สิ่งเหล่านี้เป็นของร้อน ร้อนเพราะไฟ ๑๑ ประการ คือ ราคะ โทสะ โมหะ ขาติ ขรา มรณะ โสกะ ปริทเวชะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส หรือทรงแสดงไว้ในขณสูตรว่า อายตนะ ๖ เป็นนรก ชื่อว่า ผัสสายตนิกะ มี ๖ ขุม และเพื่อให้พิจารณาเห็นโทษนานาประการของสิ่งเหล่านี้ชัดขึ้น จึงทรงแนะนำให้พิจารณาตามแนวไตรลักษณ์จนเห็นชัดด้วยตนเองว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา หรือว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ของเรา ผู้เห็นสิ่งเหล่านี้ชัดดีแล้วย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง เข้าถึงอมตธรรมได้ในที่สุด และนี่เองคือวัตถุประสงค์ของสหายตนสังยุต และของสหายตนวรรคโดยรวมด้วย

(๒) สังยุตอื่น ๆ อีก ๙ สังยุต ต่างว่าด้วยอายตนะ ๖ แต่ต่างบริบทกัน และตั้งชื่อสังยุตตามบริบทนั้น ๆ เช่น สังยุตที่ว่าด้วยเวทนา ๓ เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างอายตนะภายใน อายตนะภายนอก วิญญาณ และสัมผัส มีเวทนาเป็นบริบท จึงตั้งชื่อว่า เวทนาสังยุต สังยุตที่ว่าด้วย มาตุคาม หรือผู้หญิงซึ่งเกี่ยวโยงถึงอายตนะ ๖ มีมาตุคามเป็นบริบท จึงตั้งชื่อว่า มาตุคามสังยุต สังยุตที่ว่าด้วยบุคคลผู้ถามปัญหาหรือผู้สนทนา เรื่องอายตนะ ๖ ก็ตั้งชื่อตามบุคคลหรือตามกลุ่มบุคคลที่เป็นบริบทนั้น ๆ เช่น ชัมพูชาทกสังยุต จิตตสังยุต โมคคัลลานสังยุต แต่สังยุตที่ว่าด้วยบริบทที่น่าสนใจเป็นพิเศษได้แก่ สังยุตที่ ๙ และที่ ๑๐ คืออสังขตสังยุต และอภัยกตสังยุต อสังขตสังยุต ว่าด้วยอสังขตธรรม หมายถึงนิพพานและทางที่ให้เข้าถึงอสังขตธรรม สังยุตนี้เน้นการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน คือ ให้ความที่สัจฉิ่งพิจารณาองค์ธรรมที่เป็นทางให้ถึงอสังขตธรรมบทยุคหนึ่งใดบทยุคหนึ่งใน จำนวน ๔๖ บท เช่น ภายคตาสติยากตสังยุต ว่าด้วยปัญหาที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงตอบ

อนึ่ง เรื่องที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงตอบปัญหาที่เกี่ยวกับทิวฏฐิ ๑๐ ประการ ซึ่งรู้จักกันว่า อันตคาทิกทิวฏฐิ นั้น อาจารย์ทางปรัชญามหายานอธิบายว่า ท่าที่ที่ทรงนิ่ง ไม่ตอบนั่นเอง คือ คำตอบที่ชัดเจนที่สุด นั่นคือทรงตอบว่า เรื่องเหล่านั้นพูดไม่ได้ เพราะไม่ว่าจะทรงตอบอย่างไร คือ จะทรงตอบรับหรือทรงตอบปฏิเสธ ก็จะตรงกับทฤษฎีที่มีอยู่เดิม แต่อาจารย์ฝ่ายเถรวาทตอบว่า เพราะไม่มีประโยชน์ จึงไม่ทรงตอบ ผู้สนใจควรอ่านพระสูตรต่าง ๆ ในอภัยกตสังยุตให้ตลอด จะพบว่า ทักชนะฝ่ายไหนถูกต้องตรงตามพระพุทธประสงค์กว่ากัน นี่คือลักษณะเด่นเฉพาะของสหายตนวรรคจากข้อสังเกตดังกล่าวมา พอสรุปได้ว่า คัมภีร์สังยุตนิคาย สหายตนวรรค เล่มนี้มีสาระน่าศึกษาเป็นอย่างยิ่งสำหรับผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐานและผู้ศึกษาพระปริยัติสัทธรรมทั่วไป

๔. ๑๓ คำถามท้ายบท

๑. จงบอกเนื้อหาสาระสำคัญในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรคพอสังเขป อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่เท่าไร มีกี่สังยุต มีกี่พระสูตร และมีอักษรย่อว่าอย่างไร

๒. จงอธิบายอรรถัตตานิจจาสูตร และสัพพสูตรเป็นต้นดังนี้ ๑. เหตุเกิดพระสูตร ๒. สถานที่เกิดพระสูตร ๓. หลักธรรม และ ๔. บุคคลสำคัญในพระสูตรสฬายตนวรรคพอสังเขป

๓. จงวิเคราะห์หลักธรรมในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรคโดยสังเขป เช่น ๑. หลักธรรมในสฬายตนสังยุต ๒. หลักธรรมในเวทนาสังยุต ๓. หลักธรรมในมาตุคามสังยุต ๔. หลักธรรมในอัปยาคตสังยุตเป็นต้น พร้อมยกตัวอย่างหลักธรรมมาประกอบด้วย

๓.๑๔ เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูณ,

๒๕๓๙.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๙.

_____. ปกรณ์วิเสสบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูณ,

๒๕๓๙.

โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, พระไตรปิฎก

ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙).

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

เลียงเชียง, ๒๕๕๐).

พระเทพสถิตา กิม โด (จันทมงคลโล), ปทานุกรมมบท ภาคที่ ๒ ฉบับภาษาเขมร ,(พนมเปญ

พุทธศาสนบัณฑิต, ๒๕๓๘).

พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) รศ.ดร. จำลอง สารพัดนึก, พจนานุกรม บาลี – ไทย ฉบับ

นักศึกษ, (กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐).

พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์ อภิธานวรรณนา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง

จำกัด, ๒๕๔๗).

เสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร :

ธรรมสภา, ๒๕๕๐).